

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

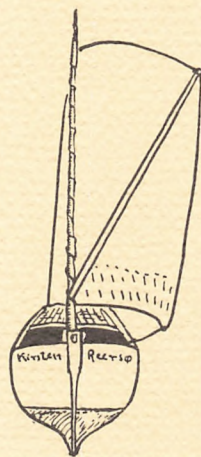
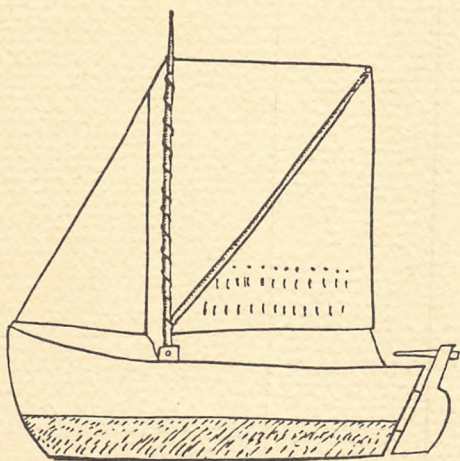
Links

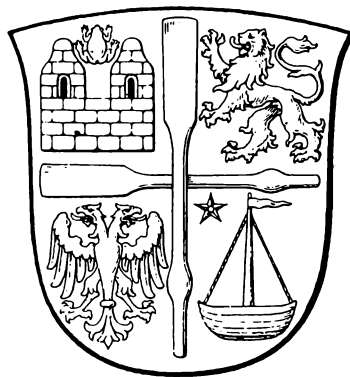
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fra Holbæk Amt

1988

Fra Holbæk Amt

Årbog for Historisk Samfund for Holbæk Amt

1988

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

Holbæk 1988

Fra Holbæk Amt 1988
Redaktion: Peter Korsgaard

Omslag: Reersø. Spejlgattet bæltsbåd.
Tegnet af: Holger Rasmussen

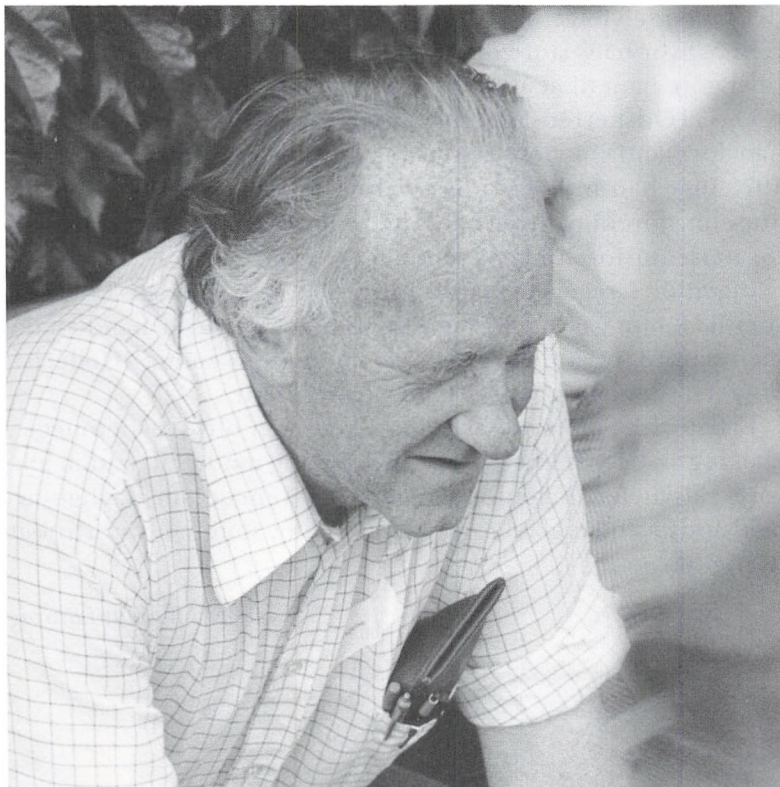
Bogen er sat med New Baskerville
og trykt på Uno-Cote
i Holbæk Amts Bogtrykkeri

ISBN 87-87575-13-2
ISSN 0107-878x

Indhold

- Ingeniør Søren Gregersen in memoriam 7
Af godsejer *Jørgen Ahlefeldt-Laurvig*
- Traditionsbundet fiskeri fra Reersø 9
Af fhv. overinspektør, dr.phil. *Holger Rasmussen*
- Læseforeningen i Sonnerup 39
Af arkivar, bibliotekar *Dorte Larsen*
- En køretur i historien 53
Af adjunkt, cand.mag. *Dorthe Haahr Carlsen*
- Et udvalg af litteratur om Holbæk Amt 1987 71
Af bibliotekar *Ida Frøkjær-Jensen*
- Historisk Samfund for Holbæk Amt 83
- Register 87

Ingeniør Søren Gregersen in memoriam

Søren Gregersen (foto velvilligst udlånt af Odsherreds Museum).

Ingeniør Søren Gregersen fra Skamlebæk radiostation kom til denne egn for over 30 år siden, og hans arkæologiske interesse gjorde ham hurtigt kendt på egnen. Allerede i 1957 blev han medlem af Holbæk Arkæologiklub, og det var en lykke, at det netop blev ham, som kom til Skamlebæk på et tidspunkt, hvor

man ombyggede de store master og kom til at grave i, hvad der viste sig at være en boplads fra bronzealderen. Her kunne ingeniør Gregersen få lejlighed til at foretage udgravningerne, og vise sine store evner indenfor dette fag.

Museerne og samlingerne havde også hans store interesse, så det var en selvfølge, at Historisk Samfund indvalgte ham i bestyrelsen, hvor hans store ihærdighed og stille jydsk lune var med til at gøre ham til et afholdt bestyrelsesmedlem.

Også i Odsherreds museumskreds var han aktiv, og i 1968 blev han formand for bestyrelsen for Odsherreds Folkemuseum. I 1972 blev han indvalgt i bestyrelsen for Dansk kulturhistorisk Museumsforening, hvor han senere blev en skattet kursusleder for museumsforeningens sommerkursister.

Ingeniør Gregersen havde fortræffelige pædagogiske evner, som ikke blot gav sig udslag i de velbesøgte kurser han ledede, men han fik også tid til at skrive en bog om emnet »Helleristninger«, som han interesserede sig meget for.

I Historisk Samfund vil Søren Gregersen blive savnet meget. Han tog sit bestyrelseserhverv alvorligt, og mødte til næsten alle vore aktiviteter. Ingeniør Gregersen forenede sin daglige arbejdsindsats med glæderne ved en hobby, som han var utroligt dygtig til.

Jørgen Ahlefeldt-Laurvig

Traditionsbundet fiskeri fra Reersø

Af Holger Rasmussen

»Vi fattige fiskerbønder«. Sådant indleder kystbønder i 1600- og 1700-årene deres henvendelser til øvrigheden. Kombinationen af de to næringsveje var mange steder helt nødvendig for at opretholde livet. Det gjaldt nok også for det lille samfund på Reersø. Så karakteristikken holder stik og deltes ialtfald af folk inde fra landet, det vil sige Sjælland, hvor man overbærende sagde, som Gravlund har noteret: »Ud på Reersø at stavle gåse-
lorte«, for der var vel ikke andet at hente.¹ Selv har jeg efter en gammel kone, der blev gift til Reersø, optegnet en tilsvarende nedvurderende talemåde: »Ud på Reersø at slikke bøtten«, for intet måtte gå til spilde. Derfor, såfremt nogen skulle ud på Reersø at bo, skulle de have skåret en ende af næsen, for ellers kunne de ikke leve. Min mor, der blev gift til Reersø i 1898, huskede også den talemåde.

Ved en proces, som Reersø mænd i 1686 førte ved Sjællandsfarer landsting, karakteriserede de deres landsby som et fiskested, der på grund af stedets fattige forhold var blevet tilstået en række privilegier af de oldenborgske konger. Alligevel søgtes de nu på det strengeste for korntiende på trods af, »at vi og vore forfædre det ringe pløjeland på Reersø med stort slæb og træl har opryddet til vore fattige hustruer og børns føde, eftersom fiskeriet ikke kunne ernære os...«² Kombinationen af landbrug og fiskeri blev da længe erhvervsformen på Reersø, som det følgende vil vise.

Reersø. Bæltsfiskeri. Sildegarnene bæres ud på broen. Th. Gravlund fot. 1909.

Den ældste efterretning herom finde i Løve herreds besvarelse på finansråd Oeders promemoria af 17. juli 1771, hvor han efterlyste efterretninger om søfart og fiskeri.³ Herredsfogeden indleder besvarelsen med at fastslå, »at Reersø land og dessen beboere er de eneste her i herredet, som har nogen skibsfart og fiskeri på stranden, men disse indvånere, som brovter af deres fiskeri fra dronning Margrethes tider, har så megen overtro og egensindighed, at man fast ikke kan få nogen rigtig notice hos dem om deres fiskehandel, så at jeg alene er i stand til at give følgende korte besvaring på berørte fremsatte qvæstioner«.

Om søfarten bemærkes, at der fattes skibsbro, »hvortil dog er god bekvemhed«, da der er 14 fod vand inde ved landet, hvor de har deres havn. »Fartøjer har beboerne ikke, men al deres fart består med store fiskebåde og joller«.

Om fiskeriet noterer herredsfogden, at der fiskes laks, torsk, flynder, ål og sild etc., »som sælges ferske, ligesom de fanges«. Afsætningen sker »i nærmeste købstæder og på landet«, og specielt nævnes Slagelse som afsætningssted. Om de aktive i fiskeriet bemærkes, at »alle husmændene på Reersø, som er 17 i tallet, lever deraf, og de 16 gårdbeboere har ligeledes deraf næring og bruger til deres husholdning. Videre folk holdes ej dertil«. Om fiskeriets tekniske side hedder det: »Beboerne på Reersø har 12 joller og 4 både, som de bruger til fiskeri«. Af fiskeredskaber bruges garn og kroge, som de selv forfærdiger.

Såvidt herredsfoged L. Andersen i Slagelse, som sandsynligvis ikke har haft noget dybere kendskab til søfart og fiskeri, og hvis kontakten til beboerne på Reersø har været vanskelig at få i stand, er det alligevel påskønnelsesværdigt, at han har kunnet samle så mange oplysninger ind.

Den næste efterretning kom godt 60 år senere, hvor zoologen Henrik Krøyer gennem Jonas Collin havde opnået Rentekammerets støtte til et flerårigt studium af Danmarks fisk og fiskeri. I de følgende år rejste han med sin purunge kone i åben båd langs kysterne overalt i Danmark og udspurgte fiskerne. Hans indsamlede materiale henligger for den allerstørste del upubliceret på det Kongelige Bibliotek.⁴ Afsnittet om Reersø gengives her fuldstændig og med Krøyers retskrivning.

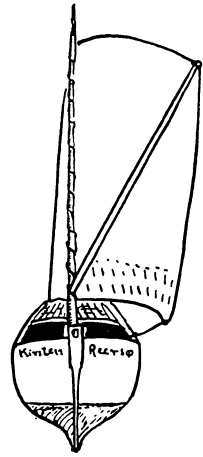
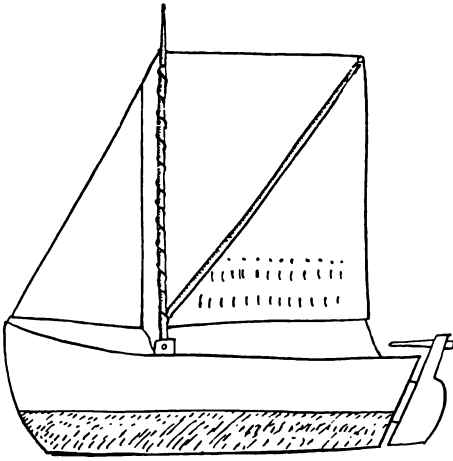
»Fra Asnæs til Rersø, i en strækning af omtrent to mile, fiskes aldeles ikke. Rersø er intet fiskerleie; imidlertid drives hær et ikke ganske ubetydeligt fiskeri og fiskehandel. Øen (eller om man vil halvøen)⁵ har 16 gårdmænd, 6 boelsmænd og omtrænt 16 husmænd. Disse sidste ere de egentlige fiskere, som drive det daglige fiskeri; boelsmændene derimod ere fiskeprangere, og et par af gårdmændene udruste bæltsbåde. De fiskeredskaber, som bruges, ere torskekroge, flynderkroge og makrelgarn; endvidere et bundgarn; tilforn har man haft 3 bundgarn, men de 2 bleve nedlagte, fordi ejerne ikke fandt, at de svarede regning. Også har man et par åleruser (3), men som kun give ringe udbytte (efteråret 1834 skal udbyttet have været 17 lispd. ål), hvorfor dette fiskeri rimeligvis ikke vil blive udvidet.

Afbæltsbåde haves tre: de to ere hver omtrænt på tre læster, og udrustes hver med 40 drivgarn; tilsammen haves altså 108 drivgarn. I efteråret 1833 mistede den ene bæltsbåd på en gang ved påsejling 38 garn, et tab af henimod et par hundrede daler. Heldigvis var ejeren en velhavende mand, som kunne anskaffe nye garn.

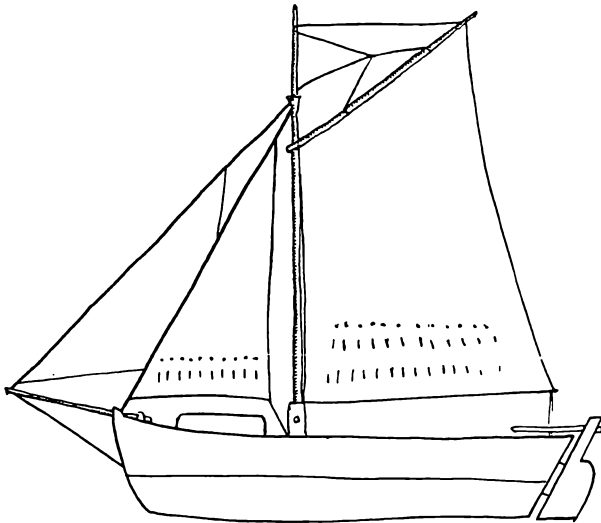
I bundgarnet fanges undertiden adskillige laks, og jeg tvivler ikke på, at her og flere steder jo måtte kunne fiskes laks med kroge, om end ikke i så stor mængde som omkring Bornholm; idetmindste synes sagen et forsøg værd. De almindeligst forekommende fiske ere torsk, rødspætte og skrubber, de sidste i en ganske overordentlig mængde; men de foragtes og ødelægges ofte til ingen nytte, fordi de siges at være magre og slette og ikke udgøre nogen handelsartikel. Jeg var tilstæde ved bundgarnets røgtning først i maj og så det næsten opfyldt med skrubber. Man fyldte den store røgtsbåd med skrubber, og dette udgjorde omtrænt halvdelen af fangsten; resten slap man ud af bundgarnet. Da man var kommen til stranden, fyldte 9 mænd hver en stor bærekurv med skrubber; de øvrige lod man ligge i båden og på stranden for dær at rådne; selv til svineføde, påstår man, at de ikke due, fordi svinene snart blive kede af dem. Nogle få tørres til husholdningsbrug, men ikke til salg.

Rersø har et betydeligt opland at forsyne med fisk, hvorved byen Slagelse, som ligger tre mile borte, især må mærkes. Fisken dels køres, dels bæres i kurve på ryggen. Vognleien anslås fra en til to rdrlr. efter vejens forskellige længde og afsætningens hurtighed. Rersøerne handle ikke alene med den fisk, de selv fange, men drive også en temmelig betydelig sildehandel på anden hånd. Fyenske både sælge næmlig megen sild hær om efteråret, hvormed Rersøerne køre omkring på landet.

Til Rersø's yderligere opkomst ville en liden havn, som hær synes uden vanskelighed at kunne tilveiebringes, bidrage meget. Man håbede, at et betydeligt handelshus ville bygge et magazin på Rersø, for dærfra at udskibe omegnens korn og måske i så tilfælde ville kunne finde regning ved at bekoste et lidet havneanlæg. Kvasehandel er et gode, som Rersøs fiskere endnu ikke

Reersø. Spejlgattet bæltsbåd med sprydejæl og dæk til masten. Set fra siden og bagfra. Skitser af Holger Rasmussen.

Reersø. Rundgattet bæltsbåd med gaffelsejl. (Tegnet efter skitser af bådebygger L. P. Larsen, Reersø). Skitse af Holger Rasmussen.

ere blevne delagtige i. Også savnes en bekvem forbindelse med Sælland, hvilken det dog synes vigtigt og tillige tæmmelig læt at tilvejebringe.«

Det billede, Krøyer her har tegnet af Reersøernes tilværelse, ændrede sig kun langsomt i den følgende tid. Reersø var vel ikke isoleret, men en vis træghed i at antage nyt, var nok til stede. Som Gravlund har udtrykt det i en af sine romaner, ønskede man – eller i hvert nogle: at det måtte være som det er og blive som det var. Og til dels var man nok nødt til at følge denne regel. Altså fortsatte man med en kombination af de to næringsgrene, og kun langsomt skete udskillelsen i egentlige fiskere og egentlige bønder. Det kom sig af, at bondebrugene kun var af ringe størrelse efter landsgennemsnit, at det enkelte brugs jordtilliggende var spredt ud over »øen«, idet der aldrig havde fundet en egentlig udskiftning sted. Det betød lange veje for alt markarbejde. Og endnu længere veje havde man, når produkterne skulle afsættes. Først i 1913 eller -14 blev der bygget et privatmejeri på Reersø, indtil da måtte mælken leveres til andelsmejeriet i sognebyen Kirke Helsinge, hvortil der var 7,5 km. Og samme strækning havde man f.eks. for levering af slagtekreaturer.

Og for fiskeriets vedkommende har vi set, at både herredsfogeden og Krøyer havde gjort opmærksom på konsekvensen af manglen af en skibsbro eller havn, idet det betød, at også til vands var Reersøerne handicappede. Vi skal nu se, hvordan tilstanden var i årene omkring århundredskiftet. Oplysningerne herom hentes fra optegnelser, som jeg har foretaget hos tre af »øens« beboere: min far Rasmus Rasmussen, født 1871 som søn af Lars Rasmussen, der gik i langfart på Østen som sejlmager og derefter levede som fiskende husmand på Reersø. Han plagedes meget i sine senere år af svagelighed på grund af gul feber, som han havde fået i tiden til søs. Far måtte derfor passe bedriften, som han supplerede med fragtkørsel til Slagelse. Ved sit ægteskab i 1898 må han karakteriseres som boelsmand efter at have købt jord fra en nedbrændt og nedlagt gård. Ved fortsatte jordkøb nåede han op på et jordtilliggende, der berettigede til at indrangere ham i gårdmændenes række.

Min anden meddeler var fars fætter Kresten Nielsen, født 1876, søn af en fisker, der i modsætning til de fleste fiskere på Reersø ingen jord havde og heller ikke gik på dagleje hos bønderne i vintertiden. Sønnen var ligeledes udelukkende fisker. Min tredje meddeler Peder Kristiansen var født 1879 som søn af en husmand. Han ernærede sig som de fleste af denne kategori af sit jordtilliggende, af fiskeri og af dagleje hos bønderne i høsttiden og ved tærskning i vintertiden. For alle tre meddelere gælder, at de allerede i drengeårene deltog aktivt i fiskeri. Ud over det nævnte vil materiale fra yngre meddelere blive anvendt.⁶

Inden vi tager fat på beskrivelsen af fiskeriet, skal det oplyses, hvorledes man trods manglende bro eller havn forstod at indrette sig. Min far fortalte, at »øens« største både, bæltsbådene, udenfor sæsonen stod på land: »Der var dog en 2 · 3 stykker, der sejlede med brænde og tækkedæppe fra Vejlefjord, kartofler og pattegrise (Grise-Niels), korn fra Nordtyskland og jydepotter«. Der var ikke blevet noget af kornhandelen gennem et handelshus, som omtalt af Krøyer, men Reersøerne havde selv organiseret den, idet en af dem, Hans Jensen, tog rundt i oplandet og købte korn op. Der var indrettet kornmagasin på loftet i den gård, som ligger lige over for mindestenen for dronning Margrethe. Loftet havde man sikret ved et ekstra kraftigt bjælkelag. I Enke-Peters hus lige overfor nævnte gård var ligeledes kornmagasin. Kornet sejlede enten til Kiel eller Flensborg og solgtes dér. Og Kresten Nielsen har tilføjet, at for at få kornet i bådene, måtte man køre ud i stranden, så langt det gik an, fordi der ingen bro fandtes.

Ved den tid, som optegnelserne dækker, var bæltsfiskeriet efter høstsild og ålefiskeriet de vigtigste. Vi tager Kresten Niensens beskrivelse af bæltsfiskeriet som udgangspunkt, men indleder med en begivenhed, som også satte sig spor på Reersø, selv om man der slap nådigt fra ulykken. Således er meddelerens beretning herom: »I 1860'erne var der så mange bæltsfiskere, der druknede Mikkemos aften (28. september). Fra Halsnæs (Lynæs og Hundested) alene druknede der 30 fra eet sogn. Din farfar, Lars Rasmussen, blev slået overbord den aften, men fik fat i en

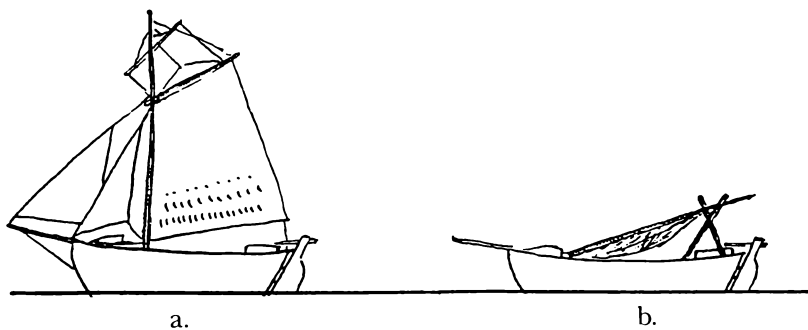
ende tov og blev reddet på denne måde. Han havde da kun en ganske lille båd at gå i bælt med, hvor de kun var to mand, og makkeren, han havde med, var ikke meget bevendt til søs. Straks derefter bestilte han en ny og større båd. Der var ellers ingen bæltfiskere fra Reersø, der druknede ved denne lejlighed, men i mange år efter gik de ikke i bælt på den aften. Denne skik var dog forsvundet i min tid.«

Vi går så over til beskrivelsen af bæltfiskeriet, og skal da indledningsvis bemærke, at det er det fiskeri, der i efterårsmånederne august, september og oktober foregår med drivgarn efter høstsild i Storebælt. Fiskeriet skal foregå under mørke helst med ret kraftig blæst af vest. Desuden skal vandet være blevet afkølet til en passende temperatur, da sildene ellers går for dybt til, at man kan tage dem med drivgarnene, der står ret overligt i vandet.

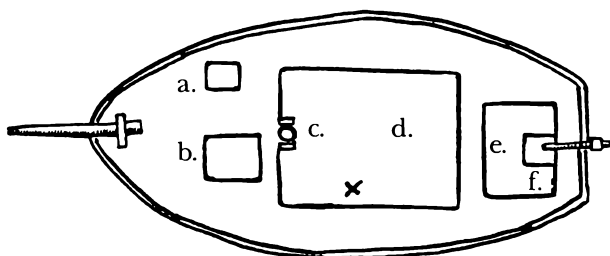
Kresten Nielsen begyndte at gå i bælt »for dreng« i 1885, hvor han altså var 9 år gammel. Den almindelige bemanding på en bæltsbåd var to mand og en dreng. Han anførte, at der dengang var 14 bådelaav, der gik i bælt fra Reersø, heraf to fra Dalby. Senere rettet til 14 bæltsbåde, hvoraf fire var fra Dalby. Min far angav 18 bæltsbåde fra Reersø, 2 fra Dalby og en 5 - 6 stykker fra Havnen (d.e. Mulleruphavn). Der er altså lidt usikkerhed om antallet, men en halv snes både hjemmehørende på Reersø har der i al fald været. Til bemanding af disse både, siger Kresten Nielsen, var der ikke folk nok på »øen« i bæltstiden, så man måtte have folk oppe fra landet (Sjælland).

Vi går derefter over til den direkte beretning: »Den bæltsbåd, Kresten Nielsen begyndte at gå i bælt med, var en klinkbygget båd med *smæk* (d.e. bagspejl) og dæk med luge. Forude var en 24 fod lang køje og agter en kahyt. Båden førte fok, klyver, storsejl (gaffelsejl) og topsejl med rå. Forud for denne type havde der været en åben båd med pligt for og ringdæk hen.⁷ Pligten er et åbent dæk hen til mastekisten og ringdækket et enkelt brædde i hver side. Bagtil var ingen ting. Under pligten bredtes en 2 - 3 knipper halm, hvor hele mandskabet sov, det kaldtes »svinelejer«.

Masten stod i en mastekiste, en gaffelformet opstander fra bunden af båden, hvori masten gjordes fast ved et par bolte. Den

Reersø. Spejlgattet bæltsbåd m. gaffelsejl, fok, klyver og topsejl m. rå. a) viser sejlføringen, b) stillingen under drivningen m. masten hvilende i galgen (sulen). Skitser af Holger Rasmussen.

Reersø. Plan af bæltsbåd. a) haleluge, b) luge til soveplads, c) mast i mastekiste, d) åben last, e) kahyt, f) styrehul. x angiver drengens plads under halingen. (Tegnet efter fisker Kresten Nielsens anvisning). Skitse af Holger Rasmussen.

var således let at lægge, og det skulle ske, mens man drev med garnene. Masten blev lagt ned i en galge, kaldet *sule*, der bestod af to krydsende træer rejst bag i båden.

I august begyndte forberedelserne til bæltfiskeriet. Bådene stod på land, for de blev kun brugt til bæltbrug og til at sejle brænde først på sommeren fra Vejlefjord. De blev nu kølhalede og sat ud at *bælflyde*. Bådene lå i 8 dage til de blev tætte. Så fik de ballast, ca. 3000 pund sorte, tunge sten.

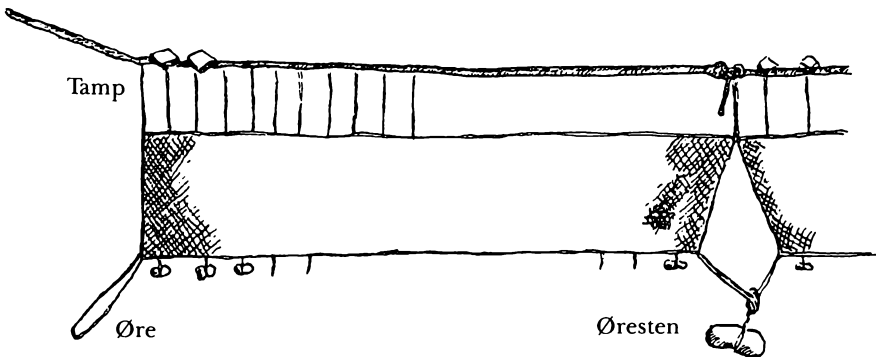
Reersø. Bæltfiskeri. Sildegarnene koges. Holger Rasmussen fot. 1943.

Sildegarnene var hankegarn. Et hankegarn bestod af reb med hanke, og selve garnet var omgivet af en sime, over- og undersime henh. foroven og forneden på garnet. Rebet var et 12-garns tjæret hampereb og hankesnoren af meget stærk hamp, ligeledes tjæret. Simen var af hamp, men ikke tjæret, og garnet af hør. Det var hundrede masker dybt. Tidligere havde det kun været på firs masker, som meddeleren endnu kunne huske at have set. Maskestørrelsen var 23 - 24 mm. Hele garnet blev – men førend meddelers tid – lavet på Reersø. Man slog hampen og spandt og bandt garnet. Det var gamle folk, der bandt garn.

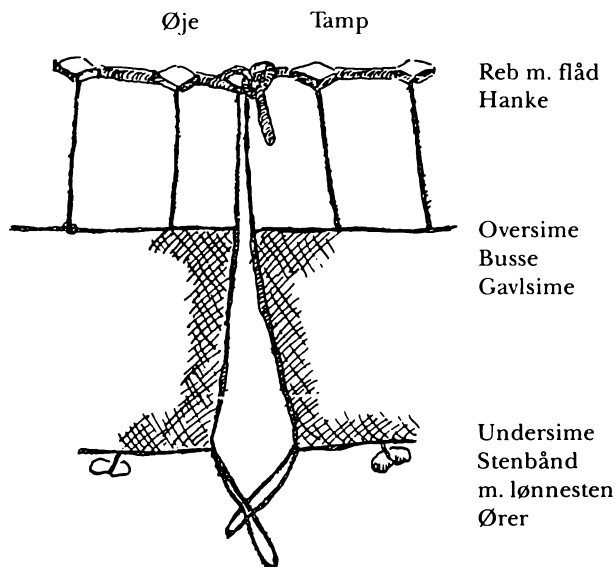
Når båden var sat ud, tog man fat på garnene. De blev *barket* hjemme i bryggerkedlen. Oprindeligt brugte man egebark hertil; senere afløstes det af katechu (kaldet *kattekog*). Rebene blev ikke kogt og heller ikke hankene, da de var fulde af blanktjære. Bag Klinten (d.e. vestsiden af Reersø) blev der pillet lønnesten, sorte, pæne sten, der var tunge; man kørte ud og hentede dem.«

Det hidtil berettede kan suppleres. Først Rasmus Rasmussen: »Garnene var *hankegarn* (eller *rebgarn*). Hver enkelt garn kaldtes *busse*. Det var 100 masker dybt (nu 140) og havde sime foroven og forneden. På undersimen sad der *stenbånd*, 5 - 6 tommer lange. Der var en favn mellem båndene og i disse sad der sten (*lønnesten*). Stenene hentedes på Musholm eller også bag Klinten mod vest. På garnets overside sad der *hanke*, som var 3 kvarter lange. Med disse fastgjordes garnene til rebene. På rebene sad der korkflåd med ca. en alens mellemrum, mellem hankene var der ca. 3 alen. Simen, der altså gik rundt om hele garnet, var i de nedre hjørner forlænget til en løkke, der knyttedes sammen med løkken på det følgende. Lønnestenen i hjørnerne af garnet var større end de øvrige lønnesten for at tyngde de svære simer dér ned. Garnene blev *slået fra* om vinteren, d.v.s. reb og lønnesten blev taget af, og *slået under*, når de skulle bruges igen.«

Og dernæst Lars P.P.: »Bæltsbådene står på land fra bæltstidens ophør omkring november, og den begynder igen først i august. Da blev bedstemanden og drengen sagt til for at gøre det hele klart. Først blev båden malet og tjæret og derpå sat i vandet for at tætnes. De ældste af dem *bælflød*, d.v.s. at de var så tørre, så kun lige

*Reersø. Hankegarn. Man ser et helt garn og forbindelsen til det næste.
Skitse af Holger Rasmussen.*

*Detail af sammenbinding. (Hankegarn tegnet efter anvisning af L.P. Petersen, Reersø).
Skitse af Holger Rasmussen.*

stævn og spejl var ovenfor vandet, medens skroget, *bællen*, var helt under vand. Derpå skulle garnene, hankegarnene, bringes i orden. Efter at være blevet eftersat ved bæltstidens slutning havde de hængt på loftet, reb for sig og garn for sig. Rebene blev nu *løbet ud* ved siden af hinanden, og der blev sat nye hanke og flåd på, hvis det tiltrængtes. Mens dette gik for sig, kogte skipperen garnene, og derefter passede man de enkelte garn (*bussene*) til efter rebene. Bussene skal være ca. 1 ½ alen længere end rebene for ikke at blive strammet, når de bliver halet. Et hankegarn består altså af reb med hanke og selve garnet. Reb og hanke er lavet af hamp, bussen af hjemmespundet og hjemmebundet hørgarn. Rundt om hele garnet sidder en sime af hamp. I bussens fire hjørner går simen ud i *ører*. De to øverste ører bindes op i rebet og fungerer som hanke, de to nederste bindes sammen med de tilsvarende på de følgende garn. På undersiden sidder stebåndene, ialt 18 på hvert garn. I disse anbringes lønnesten, der hver vejer ca. ½ pund, men i ørerne anbringes *øresten*, der vejer dobbelt så meget. Selve garnet er 90 masker dybt. På hvert reb sidder ca. 40 hanke (?) med en afstand af en alen og en længde på 18 tomer. I den ene ende af rebet er splejset et øje, der kaldes *mutten* og i den anden ende af rebet forlænget til en tampe. Når to garn skal forbindes, stikkes tampen på det ene garn gennem øjet på det andet og tampen bindes med et stik helt ind til mutten. Medens garnene således bindes helt sammen foroven, laver man plads forneden ved sammenbinding af ørerne, så der er plads til at slække. At forbinde reb og garn kaldes at *slå garnene under*. Senere siges der til, når man skal pille lønnesten. De piller i strandkanten fra Skansen til Bovhjørnet (d.e. sydkysten). Stenene tages om bord sammen med garnene. Når de er kommet om bord, binder bedstemanden tampe og mutter sammen og skipperen ørerne. Drengen leder stebåndene op, som skipperen derpå forsynet med sten.«

Vi går på påny over til Kresten Nielsens beretning: »Når alle de nævnte forberedelser var gjort, og vinden derpå faldt vestlig i det første mørke i august, begyndte man at gå i bælt. I begyndelsen var der sjældent så store fangster, og dem brugte man selv. Men

Reersø. Bæltsfiskeri. Bæltsbåd ved broen. Th. Gravlund fot. 1909.

var der 10 - 12 ol sild (en ol er firs sild) i en fangst, sejlede man til Korsør og solgte dem. Det var endnu for tidligt at bruge dem til saltsild. Man sejlede ud kl. 2 (14) fra Reersø og krydsede over. Første kryds gik til skovene under Asnæs for at blive fri for den hårde bæltstrøm. Turen over varede i det hele ca. 7 - 8 timer. Første del af sæsonen holdt man til på Vesterrenden NV for Romsø. Senere flyttede man over på Østerrenden. Garnene blev *givet*, når solen gik ned. Så drev man med garn og båd undertiden 2 mil helt op til Sprogø. Derfra var der 2 ½ times sejlads hjem. Garnene blev drevet ud. Var vejret flovt (så båden ikke bevægede sig hurtigt nok) måtte man vrikke båden fra forenden.

Som regel havde man 40 garn. Efter det 3. yderste garn blev sat en *vager*. Det yderste garn kaldtes *hyrden*, det næstyderste *madammen*, det inderste garn nærmest båden *kølgarnet* eller *kylmåsen*. Rebet fra båden til garnlænken hed garntovet, det var 20 favne. Når garnene var sat, anbragte man en trælygte med et tællelys i på masten ud for galgen. Men disse gammeldags trælygter var upraktiske, fordi de skulle tilses natten igennem. I 1904 fik vi for første gang flagermuslygter til bæltsbådene, og nu kunne vi også sætte en flagermuslygte på enden af garnlænken.

Garnene blev taget ind ved et-halvto-tiden om natten. Når garnene blev halet, stod bedstemanden i halelugen, drengen i lastrummets bagbords side og skipperen længere til agters, hvor han *halede bus* (tog garnene ind). Drengen skulle *skyde reb*, d.v.s. sørge for at skyde rebene godt op fori, ellers kunne der vanke hårde ord. Rebene skulle godt ud i siden, for at de ikke skulle *rouse* (forskyde sig), hvis det var hårdt vejr. Var det hårdt vejr, var det vanskeligere at få bjerget garnene. Så måtte både skipper og bedstemand hale ind og drengen hale ind på underkanten af garnene. For at han ikke skulle gå over bord, blev han bundet fast.

Når man var kommet ind ved dagning, blev båden lagt for anker i bunden af Krogen (ved den nuværende havneplads). Kun bæltsbådene fra Dalby havde pæle at gøre fast ved. Derpå begyndte man at pille sild af. Sildene blev talt i ol og smidt i sække. Man talte 4 sild ad gangen, det kaldtes et *kast* og 20 kast var en ol. Der kom almindeligvis 5 ol i en sæk. Det sidste sted, hvor man så, at man hentede sild i en sæk, var i Kerteminde. Sildene blev solgt til prangere enten i sække eller styrtet løse i prangerens vogn. Men først på sæsonen (august og først i september) sejlede vi som sagt til Korsør med dem. I sildetiden gik der to Kielbåde om dagen fra Korsør. Der var sildegrosserere i Korsør. Alle tre var de gamle koffardikaptajner, der havde sejlet for Kruuse, der havde storrhederi der i byen. Men senere på året kunne vi afsætte hele fangsten i Vestsjælland til saltsild, så var det nemlig blevet koldt nok i vejret til at lægge saltsild ned. Og alle på Reersø skulle jo også have saltsild.

Garnene kom i land og blev tørrede, halvdelen af garnene hver dag. De blev bredt på grønjorden ved stranden, *bredepladsen*, garn ved garn og blev taget op igen efter middag. De blev *reuset op* (d.e. løftet fra græsset), hvis de ikke ville tørre hurtigt nok. Det var drengens arbejde.

Udrustningen, som man havde med hver gang man tog i bælt, bestod af 3 pægle brændevin til de to voksne, en 4 pægles øldunk, og desuden havde man kaffe med, så man kunne koge sig kaffe til kaffepunse på kakkellovnen, der stod i kahytten. Og så havde man mad med til flere dage, for man måtte være forberedt på at kunne komme til at tilbringe flere dage borte hjemmefra, f.eks. når man sejlede til Korsør.

Udbyttet fordeltes per garn. Det var reglen, at skipperen ejede hele garmlængden, men udbyttet fordeltes således, at bedste- manden fik af 10 garn og drengen af 3.

Når fiskeriet var til ende, blev garnene kogt og kørt hjem, og så blev de *bødet* (repareret). Det var vinterarbejde at bøde sildegarn. Ofte blev det udført af de samme gamle folk, der også bandt garnene.«

Kresten Niensens beretning gælder i det store hele tiden, da han begyndte at deltage i fiskeriet i 1880'erne. Han har tilføjet, at »1902 var det første år, hvor det store sildetræk kom. Da var der kun to bæltsbåde på Reersø, for der havde været stilstand siden 1880'erne. Redskaber til at fiske efter sild med, havde vi heller ikke meget af, men sild var der nok af, så fiskerne søgte hurtigst muligt at komme med. I 1903 var der allerede syv bæltsbåde fra Reersø.«

Kresten Niensens beretning kan suppleres på nogle punkter. Først Rasmus Rasmussen: »Når garnene om morgenen var pillet rene for sild, skød man gerne halvparten af dem op i den ene side af båden uden at tage lønnestenen af. Det kaldtes at *lade garnene svede*. Den anden halvpart tog man stenene af og brede garnene på grønjorden, hvor de så lå til man påny skulle ud. Var vejret dårligt, måtte man ned ved 12-tiden for at lønne dem (d.e. sætte stenene på). Var det godt, ventede man oftest med at lønne dem til man var under sejl.

Reersø. Bæltsfiskeri. Bæltsbåde ved broen. Th. Gravlund fot. 1909.

Bådene gik ud ved 1 ½ - 2 tiden. Vinden var i sæsonens begyndelse altid imod, og der sejledes til 7 - 8 om aftenen helt over under Romsø. Der gav man garnene og lå så og drev med dem hele natten, indtil man ved 4-tiden begyndte at tage dem. Når garnene var givet, holdtes der vagt efter at man først havde drukket kaffe. Vagten var på 2 - 2 ½ time, og den første havde drengen. Han purrede så bedstemanden, der tog en lignende tørn, og endelig havde skipperen sidste tørn. Han lavede så kaffe, førend de tog garnene. Ofte var man ikke hjemme før 10 - 10 ½ tiden. Inden på stranden stod prangerne og ventede. Ofte gik de helt op på Bovhjørnet og råbte til de kommende, om de kunne få sild. Bovhjørnet er den sydøstre spids af Reersø.

Man kan forstå, at der ikke var lang tid til at sove i land, navnlig ikke for drengen, der ved 12-tiden blev sendt til stranden for at *revuse garnene.*«

Og dernæst Lars P.P., der gik i bælt med Kresten Nielsen fra 1902-12: »Man sejlede hjemmefra ved 2 · 2 ½ tiden. Almindeligvis krydsede man over, så man kunne se elefantkorset (på Elefantgrunden) for at finde ud af, hvordan strømmen var. Efter dette beregnede man, hvordan garnene skulle gives. De skulle nemlig stå på tværs af Bæltet. Fra Elefantgrunden var der 1 · 2 timers kryds til pladsen, hvor garnene skulle gives. Når man var nået dertil, hvor man ville være, kravlede bedstemanden ubemærket hen i forenden for at være klar til at gøre *pigfaldet* los. At *lade piggen gå* var nemlig tegn til, at man ville beholde pladsen. Det skulle derfor ske uformærkt, hvis de andre både også var ude efter pladsen. I reglen respekterede man tegnet, men undertiden kunne flere både ligge ganske tæt, så der var fare for at få garnene snurret sammen i nattens løb. Pigfaldet er den trosse, der holder piggen, også kaldet nokken. Gør man pigfaldet los, falder gaffelen og øverste halvdel af sejlet ned. Det kunne altså kun gøres med de yngre både med gaffelsejl.

Når man var nået ud til stedet, hvor man ville *give garnene*, blev masten lagt, og man drev, mens garnene blev givet, altid til højre siden af båden. Var vinden V eller VSV, kunne man blot lade garnene gå lige ud (*drive dem lige ud*), så kom de til at stå i den retning VSV-ØSØ de skulle på tværs af Bæltet. Var vinden ugunstig, kunne man risikere, at garnene kom til at stå på langs i Bæltet. Så blev en mand sendt ud i forstavnen for at styre båden ved at vrikke med en åre. Samme metode anvendtes, når det var stille vejr. Når garnene var givet, skulle man til at lodde for at se, hvad vej strømmen gik. Hele natten måtte desuden en mand holde vagt for sejlerne i Bæltet. Man førte kun en lanterne på båden, en firkantet trækasse med ruder i og et tællelys i midten.

Det yderste garn kaldtes *hyrden* (det går og passer på alle de andre). Derefter kom 3 garn og en vager. Så følger hovedparten af garnene og endelig til sidste garnet nærmest båden, der kaldtes *kyllemåsen*; nu hedder det kølgarnet. Man begyndte at give garnene ved 8 ½ · 9 tiden og der gik en times tid med dette arbejde. Vagten i nattens løb var inddelt således: først drengen, så bedstemanden og endelig skipperen. Da skipperen havde sidste

vagt, bestemte han, hvornår garnene skulle hales. Man drev så længe det var muligt, da der ingen fyr var at sejle efter. Det første fyr på Reersø kom først i 1904 eller 1906.

Under drivningen har sildegarnene været gjort fast i bådens forstavn med garntovet. Når halingen begynder, står bedste-
manden i forstavnen og haler garntovet ind, som drengen så skyder op. Nået til garnene haler skipperen bus, d.v.s. han haler ind på garnenes underside og hjælpes her af drengen, som samtidig skyder garnene i lasten. Så rejses masten og kursen sættes hjemad.

Reersø. Husmandsfiskeri. Garnene hænges på stejle. Kai Uldall fot. 1932

Når sildene er pillet af, skal garnene tørres. Første dag tages ingen i land, anden dag tages inderste halvdel og tredje dag yderste halvdel og sådan fortsættes, således at garnene tørres hver anden dag. Tørringen sker ved, at stenene tages af og garnene bredes på græsset. For ca. hver 14. dag bliver garnene kogt, ialt 2 - 3 gange i en sæson.

Reersø. Bundgarnsfiskeri. Det nytjærede bundgarn anbringes i jollen. Holger Rasmussen fot. 1943.

Når man har fisket ca. den halve tid, udbetales der penge, og skipperen giver en kop kaffe, når der gøres regnskab. Den gang, o. 1900, regnede man med 3 *mørker*, hvor man kunne gå i bælt: august-, september- og oktobermørke. Den gang kostede en hel sæson ca. 35 · 40 kr., nemlig til katechu, petroleum til lampen, kaffe og sukker, de ting man var fælles om. Skipperen ejede de fleste garn, men bedstemanden kunne have fra 6 · 12 garn, drenge 2, 3 eller 4 garn. Man regnede med, hvor meget der var per garn. Havde man en nat f.eks. for hundrede kroner gav det godt 2 kr. per garn, idet man i almindelighed regnede med 44 garn per båd. Fortjenesten blev så udbetalt i forhold til antallet af garn. Selv om der gik garn tabt i sæsonens løb, hvad sagtens kunne ske, vedblev man dog at regne med det oprindelige antal ved udregningen af parterne.

Når sæsonen var forbi, bliver garnene *slået fra* (d.e. reb og busse skilles ad) og det bliver *kogt af*. Det sker i næsten udelukkende vand for at befri dem for fedtstof, medens man benyttede en opløsning af katechu eller egebark ved de øvrige kogninger. Derpå gøres båden ren og sættes på land. Som regel blev alle bådene sat på land på een dag med et stort *bådgilde* med kaffepunse, bajere o.lign.«

Efter denne beskrivelse af bæltfiskeriet fortalte Kresten Nielsen, at når det var til ende, begyndte man at sætte garn efter sild. Det var de samme garn, man havde anvendt til at gå i bælt med, der blev brugt hertil. Sætteriet var organiseret i bådelav. Et sådant lav bestod af to mand med en jolle og 12 garn, 6 til hver. Garnene blev ankret fast ved en *krabbe* (et træanker med stenvægt) med 3 garn i hvert *hold*. I den anden ende af garnrækken sad en vager. I begyndelsen satte man i den inderste del af Musholmsbugten, hvor man kunne sætte mere end 3 garn i hvert hold. Længere hen på tiden satte man omme ved Rønne, et lille stenrev på vestsiden af Reersø. Her var strømmen stærkere. Fiskeriet skyldtes, at høstsilden nu var kommet ind under land efter at have gydt. Sættegarnssildene var tyndere end bæltssildene, så de egnede sig dårligt til at salte.

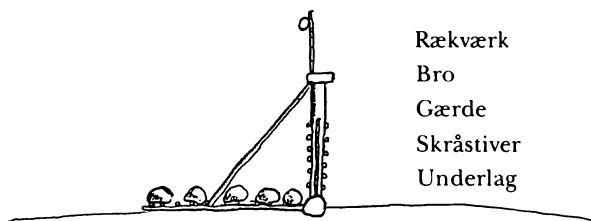
Om ålefiskeriet havde Krøyer bemærket, at det gav så ringe et udbytte, at det rimeligvis ikke ville blive udvidet fra de par ruser, der fandtes ved hans besøg. Heri fik han imidlertid ikke ret. Hvordan forløbet har været fra Krøyers tid til 1880'erne, hvor optegnelsesmateriale tager sin begyndelse, er ikke oplyst, men på det sidstnævnte tidspunkt var der ialtfald flere om fiskeriet efter blankål. Den følgende redegørelse skyldes min far, som begyndte med at fastslå en helt væsentlig ting for forståelsen af dette fiskeri på Reersø, nemlig at retten til det fulgte grundjendommen, idet fiskeredskabet udsattes fra kysten. Det vil i realiteten sige, at de fiskeberettigede alene var gårdmændene, som i 1801 havde købt »øen« til ejendom.⁸

Da far var en halv snes år, altså omkring 1880, brugte ialtfald 5 af gårdmændene fiskeri med *fast åletøj*. Fire af dem fiskede to og to i kompagni, sandsynligvis – som det vil fremgå af beskrivelsen – fordi det var et større arbejde at stille et sådant åletøj an. Nogle få år senere gik man da også over til brugen af den nyere form for åletøj; men min far lavede dog endnu i 90'erne fast åletøj sammen med en af fiskerne. Men de var også de sidste, der brugte det. Her følger så min fars beskrivelse af redskabet:

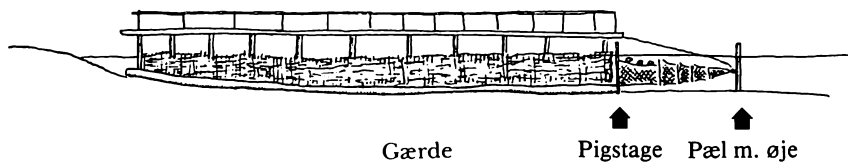
»Benævnelsen fast åletøj skyldes, at man ikke benyttede både, når ruserne blev sat eller røgtet. Ålestadet var nemlig fast opført fra land med et risgærde, hvorover var en bro, hvorfra udsætning og røgtning foregik. Risgærdet, der svarer til radgarnet i de nyere ålestader, blev lavet på følgende måde: I en pæl blev boret to rækker huller, således at de dannede en vinkel på 90° med hinanden. I hullerne anbragtes tækkedæppe og mellem dem flettedes andre, så man fik to risflager. I det lodrette fletværk anbragtes sværere pæle, tappet ned i den lange bundpæl. Disse pæle skulle bære broen, som bestod af et bræt med en bredde på 5 · 6 tomer. Broen støttedes af skråstivere, der gik ned i underlaget (den vandrette risflage). Ned i broen var der boret pinde, hvortil der var bundet en lægte som rækværk.

Et sådant stykke af ålestadet, der var 4 · 5 alen langt og ca. 3 alen bredt, kaldtes *et fang*. Der gik 7 · 8 fang i forlængelse af hinanden til et ålestade. De enkelte fang blev lavet på land. Derpå blev de

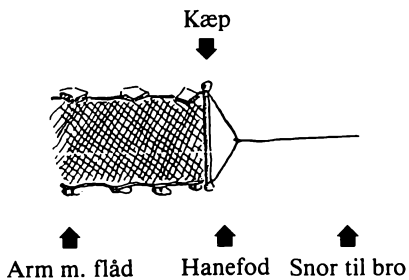
*Fast åletøj, Reersø, tegnet efter Rasmus P. Rasmussens anvisning.
Skitse af Holger Rasmussen.*

Tværsnit gennem et fang.

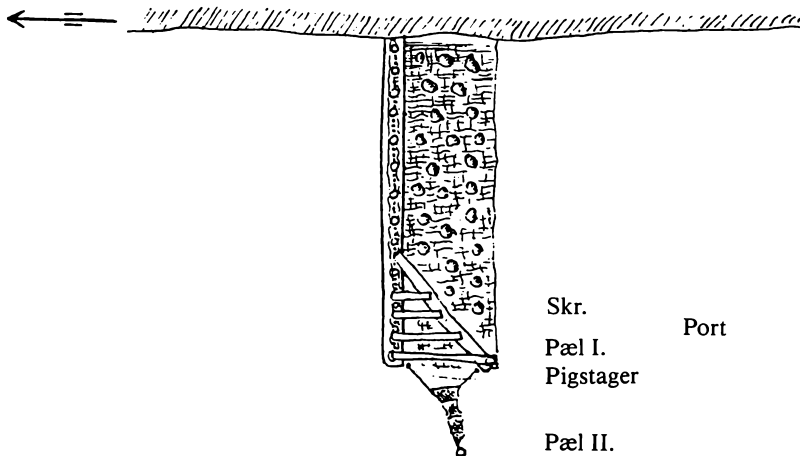

Fast åletøj set mod syd.

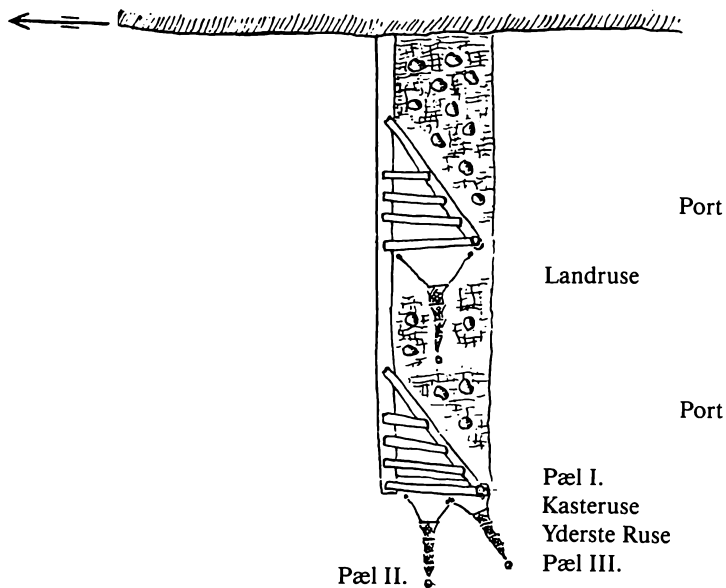

Del af radarm med hanefod.

A.

B.

skudt ud, og der blev fyldt sten på de vandrette flager for at holde dem på plads. For at få de yderste fang anbragt, måtte man gå i vand til halsen. Det lodrette gærde blev højere og højere, jo længere man kom ud, sådan at det hele tiden gik et stykke oven for vandet.

Ude for enden af fletværket anbragtes en pæl (I) ca. 3 alen syd for broen. Fra den og hen til broen lå en skråstiver (Skr.) og hvilende på denne og broen fandtes tværribber, hvorpå rusen kunne ligge til tørring og fiskerne sidde, når de satte eller røgtede rusen. En sådan indretning kaldtes *en port*. Udfør portens åbning sattes risen ved en pæl (II) ca. 3 alen ude. På pælen sad en jernring (*et øje*) med en dobbeltsnor i. Rusens to arme sattes ved hjælp af to pigkæppe (*pigstager*), en stang med jern i enden, der blev slået ned i bunden med en lille kølle, den ene ved broen den anden ved pæl I.

Rusen blev halet ud med dobbeltsnoren. Undertiden havde man en ruse midtpå, en såkaldt *landruse*, der blev sat på samme måde ved en port. Og man kunne også have en ekstra ruse for enden af broen, en såkaldt *kasteruse*, der stod skråt ud fra den første ruse med den ene arm fastgjort ved en pigstige og den anden med en »hanefod« med snor i ind til pæl I.

Far havde sit faste åletøj sat ud »under Drav«, d.v.s. vestsiden af Reersø med de høje klinger, hvor strømmen gik stærkt og hvor hårdt vejr ofte stod på, så her blev det kun brugt nogle år. Når sæsonen var forbi, blev ålestadet taget op og stod på kysten til næste efterår.«⁹

Som nævnt afløstes det af den nyere form for åletøj med garnrad, der stod ved pæle. Ved dette mindre arbejdskrævende redskab var der større tilslutning både af fiskere og bønder. Det fik sin bekræftelse i en tinglyst overenskomst af 17. juni 1901 mellem ejerne af den såkaldte *Bredeplads* matr.nr. 45 (med andre ord: gårdmændene, der ejede den i fællesskab, et levn fra økøbet 1801) og fiskerne på Reersø angående ålefiskeriet udfør nævnte bredeplads (hvor man kunne brede sine fiskeredskaber til tørring).

Ialt afsattes og afmærkedes 29 ålestader, hvis bredde angaves, ligesom det anførtes, hvem brugerne af de pågældende stader

var. Til hvert stade var to brugere i fællesskab. Hovedparten af disse brugerfællesskaber var karakteristisk nok en gårdejer (eller boelsmand) og en fisker, ialt 14. Den næststørste gruppe udgjordes af to fiskere, ialt 7. Så fulgte kombinationen husmand og fisker, hvoraf der var 2, men flere af deltagerne i gruppen fisker + fisker kunne sikkert lige så korrekt karakteriseres som husmænd. Andre kombinationer forekom i enkelttal: Boelsmand og gårdmand, smed og husmand, kroejer og fisker, fragtmand og fisker. Så godt som alle husstande på »øen« har været interesseret i ålefiskeriet.

Efter opregningen af staderne følger en fortegnelse over rettigheder og pligter: »De fornævnte ålestader må ikke af nogen forandres, formindskes eller forstørres og er de, der foran er angivne som brugere af dem, eneberettigede til ålefiskeriet udfor de dem således anviste pladser samt berettigede til at bortjage og bortvise alle og enhver, som træder deres fornævnte ret for nær, hvorhos vi undertegnede også er pligtige til evt. ad rets vej at forskaffe de forurettede deres ret til ålefiskeriet udfor de dem anviste grunde. Retten til de fornævnte ålestader går ved dødsfald over på de afdøde brugeres lovlige arvinger«. Undertegnet Reersø 20/4 1901 af 19 lodsejere i matr.nr. 45 samt af 33 fiskere.¹⁰

Jeg har ikke fået oplyst, hvor ivrige lodsejerne var for at benytte dette fiskeri, men jeg ved, at endnu i 20'erne var der enkelte gårdmænd, blandt dem min far, som hvert efterår satte åluser ud i de respektive stader. Dette var dog kun til husbehov. Vigtigere var fiskernes ålefangst i ruser og bundgarn. Og nu var også det savn afhjulpet, som Krøyer nævnte, at der ikke fandtes nogen kvasehandel, for når ålesæsonen begyndte, kom Bertel fra Lolland og ankrede op med sin kvase i fjorden. Når han havde fået last, sejlede han til Kiel og solgte ålene.

Mens der i fiskeriet efter bæltssild og efter blankål var deltagelse af såvel bønder som fiskere, var der traditionelt fiskeri, som alene blev drevet af de jordløse husmænd og de egentlige fiskere. Det gjaldt fiskeriet med flyndergarn og krogfiskeriet

efter torsk og tidligere også efter rødspætter. Om krogfiskeriet beretter Kresten Nielsen:

»Krogfiskeriet gik for sig i oktober og november måned, altså efter at bæltfiskeriet var til ende. Man var 3 mand om dette fiskeri, hver med 400 kroge, og antallet skulle nøje overholdes, da udbyttet deltes lige mellem de tre. Selve kroglinerne købte man, men *tavserne* – de korte snore på hvilke krogene sidder – slog man selv med en *tavsetop*, der bestod af en pind med en jernkrog i den ene ende og en svær træskive i den anden. Materialet til tavserne var hamp, som Krestens mor selv spandt. Fire sådanne spundne tråde blev lagt sammen og fastgjort i en krog i loftet. Den anden ende sattes fast i tavsetoppens krog. Trådene var så lange, så de nåede fra loft til gulv. Man slog dem sammen ved at dreje tavsetoppen mellem hænderne og på grund af den tunge træskive kunne den snurre videre temmelig længe. Når trådene var slået

*Reersø. Husmandsfiskeri. Marie Træskomands »snor tavsetop«.
Kai Uldall fot. 1932.*

sammen, blev tavsens lagt dobbelt og slået påny og derpå endnu en gang dobbelt. Så passede længden lige bestemt.

Krogene var anderledes end de nuværende. De var af jern og blødere end de moderne stålkroge. De blev købt hos købmanden og havde form som et L. Fiskerne formede dem selv på et *lavejern*, en lille klods af fyrretræ med en skabelon af blik eller småsøm i enden. Om denne skabelon blev krogen bukket i form, og gennem øjet i tavsens, som var fremkommet, da den blev slået, stak man enden af krogen, bøjede den om og klemte den fast om tavsens. På den måde indrettede man sig til omkring 1900.

Krogene blev *lønnede* med sandorme, som man gravede med en ormegreb i Vejlen mellem Reersø og Hals. Kone og børn var med til at lønne. Efterhånden som krogene blev lønnet, blev de lagt ned i krogtruget, der var trapezformet og lavere i den smalle ende, hvor krogene blev lagt, mens kroglinerne blev skudt op i trugets brede ende. Krogene blev lagt bestemt, så de uhindret kunne løbe ud, når man satte dem.

Krogtruget blev båret ud til Skansen, dvs. tværs over »øen«, hvor jollerne lå. Man gik hjemmefra ved 3-tiden om eftermiddagen. Ofte bar man truget oven på fiskekurven (*kuben*), som ellers blev brugt til at bære fisk hjem i. Der kunne være ca. 70 pund i kuben. Var der flere fisk, end der kunne være deri, blev den *knippet* og hængt uden på.

Der var som nævnt 3 mand til et bådelav. De to roede jollen, den tredie sad bagi og satte krogene. Først sattes en vager og derpå krogene, der hver for sig kastedes godt ud fra bådsiden. Der sluttedes af med en ny vager. Krogene sad med en indbyrdes afstand på 2 alen og et kvarter; senere blev der dobbelt så lang afstand. Når krogene blev draget, blev tavsens og liner skudt op på truget. Fiskene slog man af krogene med et rask slag. Derved rettede jernkrogen sig ud, så den måtte bøjes i form igen. Når man kom hjem, blev truget tippet og krogene redt ud og sat på krogklemmen. Det var konens og børnenes arbejde. Man drog krogene om morgenen, for at prangerne kunne få fisken at køre ud med tidlig på dagen. Prangerne kom oppe fra landet om aftenen og overnattede på kroen.«

Reersø. Fiskere på broen til den nybyggede havn. Amatørfoto. Nr. 2 fra venstre Kresten Nielsen og yderst til højre Thorkild Gravlund.

Det traditionsbundne fiskeri ændrede afgørende karakter, da Reersø fik havn. Små tilløb til afhjælpning af det ubekvemme med fiskeri fra åben kyst var sket på privat initiativ. Derom berettede Peder Kristiansen:

»Begyndelsen til havnen var en ganske smal træbro, som gamle Søren Jensen byggede til at trille bundgarnstøjet ud ad. Broen havde 4 brædder ved siden af hinanden. I begyndelsen fik de andre fiskere lov at benytte den, vistnok mod en betaling af 2 kr. Senere havde man en større bro i fællig, hvor man lagde til med jollerne, og man kunne også gå ind med bæltsbådene til den yderste ende af den, når det var højvande.«

Men trods alt var det stadig ubekvemt, så ønsket om en havn blev ført frem af fiskerne, der havde en virksom støtte i Thorkild Gravlund, der hjalp dem med de skriftlige henvendelser til ministerium m.v. Og i 1914 kunne havnen så tages i brug. Dermed tog et nyt afsnit af fiskeriet på Reersø sin begyndelse. Men det er en anden historie.

NOTER

1. Thorkild Gravlund, *Reersø Land*. (1933). Heri gengives kongebrevet og de mange retssager refereres. Se desuden af samme forfatter Rids af Reersøs Historie, i: *Fra Holbæk Amt* 1908, 48-75.
2. Som note 1, 40 f.
3. Rentekammeret C.A.a.V. Indberetninger med besvarelser til de af finansråd Oeder stillede spørgsmål ang. skibsfarten og fiskeriet i Danmark 1771. Ad C.II. Sjællands stift. Kalundborg, Dragsholm og Holbæk amter. 24/8 1771.
4. Collin.Saml. 294.4°. H.N. Krøyer: De danske fiskeriers historie. III. Læg 1447. Sjællandske kystfiskerier. – Om Krøyers liv og indsats se: Har. V. Fiedler, Om Professor Henrik Krøyer (i *Nordisk Årsskrift for Fiskeri* 1887, 1-13) og Sv. Dahl, *Til Minde om Zoologen Henrik Krøyer* (1941).
5. I bogen *Reersø Land* skriver Gravlund: »Naar Reersø Land kaldes Øen, er det vel næsten med et Tusind Aars Hævd fra den Tid, det var en Ø. Landfast har det været i flere Hundrede Aar, og kun ved Efteraarshøjvande er Vejen ikke farbar«. – Lokalt er benævnelsen »øen« stadig i brug.
6. Optegnelserne i Dansk Folkemuseums NEU-arkiv: Nr. 2555 Rasmus Rasmussen (bæltsfiskeri, åletøj), 2557 Kresten Nielsen (krogfiskeri), 2561 (bæltsfiskeri), 9788 (bæltsfiskeri, suppl.), 2560 L.P. Pedersen (bæltsfiskeri), 2558 Peder Kristiansen (åletøj), 4823 (bæltsfiskeri).
7. Bådebygger L.P. Pedersen, født på Reersø 1891, har oplyst, at »der var to typer bæltsbåde, en på Sjællandssiden og en på Fynssiden. Den sjællandske, som er ældst på Reersø, var klinkbygget med fyr på eg. Den var spejlgattet og førte fok og storsejl (sprydssejl). Længden var 25 fod. Den fynske var rundgattet og førte klyverbom. Sejlføringen var klyver, fok, storsejl (gaffelsejl) og topsejl. Længden var 26 fod, og samme længde havde masten«.
8. Som note 1, 181 ff.
9. Fast åletøj er beskrevet af Ole Højrup, Landtøjet. Et fiskeredskab fra selvforsyningens dag (i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1955, 35-45), samme, Fiskegård og ruse (i *Dansk fiskeri før industrialiseringen* 1975, 77 ff.), Kristen Møller, *Danske ålegårde og andre fiskegårde* (1953).
10. Afskrift efter dokumentet i fiskereje, Reersø.

Læseforeningen i Sonnerup

Af Dorte Larsen

I dag vil mange sikkert tro, når de første gang hører ordet »læseforening«, at der er tale om en litterær studiekreds – en studiekreds, hvor medlemmerne læser et bestemt forfatterskab eller beskæftiger sig med en bestemt tidsperiode inden for litteraturhistorien.

Læseforeningen i Sonnerup er imidlertid en gammel forening. Den startede sit virke i 1880 og beskæftigede sig naturligvis med litteratur, blot i en noget bredere forstand end ovennævnte definition. Sonnerup Læseforening var en foreningsejet bogsamling. Den var begyndelsen til et biblioteksvæsen.

I det følgende vil blive givet et rids af de første 40 år af læseforeningens historie, dvs. indtil 1920, hvor den første danske bibliotekslov så dagens lys.

Den lille by Sonnerup i Højby Sogn, og specielt nabobyen Stenstrup, udgjorde det åndelige centrum i det nordlige Odsherred i slutningen af forrige århundrede. At Læseforeningen skød op i netop Sonnerup, skyldtes den omstændighed, at der i forvejen lå en friskole her. Initiativtageren til friskolen boede ellers i Stenstrup, men skolen fik sin placering i Sonnerup, fordi en fra skolens støttekreds her ejede et hus, som han stillede til rådighed for skolen og dens lærer. Sonnerup Læseforenings bøger fik således sin placering i skolestuen, og det var friskolelæreren, der kom til at stå for samlingen.

Initiativet til oprettelsen af Sonnerup Friskole blev taget af blandt andre Niels Andersen fra Havsbjerggård i Stenstrup. Han

var også med blandt stifterne af Læseforeningen og sad en tid i bestyrelsen. Man kan betragte Læseforeningen som et sideskud til friskolens mange aktiviteter, som alle havde deres rod i højskolebevægelsen.

Niels Andersen var elev på Ernst Triers første elevhold på Vallekilde Højskole i 1865. Dette ophold satte præg på hans livssyn. Det var hans overbevisning, at hvad han havde mødt af folkelige og kristelige værdier på højskolen, skulle bringes videre hjemme i sognet. Derfor så man Niels Andersen blandt de mest aktive i det lokale foreningsliv: friskolen, forsamlingshuset, mejeriet og husflidsforeningen – blot for at nævne nogle eksempler.

Foreningstanken var helt naturlig for tiden. Man gik sammen om alle mulige opgaver, der skulle varetages, og som sognerådet ikke tog sig af. Det kunne være opgaver som sygepleje, gadebelysning, syge- og begravelseskasser og meget andet. Mange samfundsopgaver, som i dag varetages af det offentlige, blev dengang løst af lokale foreninger. Biblioteksdrift i form af en læseforening var ingen undtagelse.

Niels Andersen og andre opvakte mænd i sognet udgjorde grundlaget for Sonnerup Læseforening. Men en anden, friskolelærer Anders Jørgen Pedersen, var den direkte årsag til foreningens stiftelse og fungerede som dens drivkraft gennem 35 år. Anders Jørgen (sådan omtaler han sig selv i forhandlingsprotokollen) blev ansat ved Sonnerup Friskole i 1878 og havde altså kun været ansat i 2 år, da han dannede Læseforeningen. Stillingen var for en ugift lærer, og hans forgænger havde været nødsaget til at sige op, da han ønskede at gifte sig. En friskolelærertiløn var dengang ikke stor nok til at kunne forsørge en kone!

Anders Jørgen var ikke fra egnen. Han kom fra Fyn, hvor hans livsbane på forhånd var fastlagt; han skulle overtage sin fars smedie i Gribsvad. Imidlertid havde han haft mulighed for at komme på højskole og var her blevet grebet af tidens åndelige strømninger. Han tilsluttede sig Grundtvigs tanker om en skole for livet baseret på det levende ord. Smedehåndværket blev opgivet til fordel for en gerning som friskolelærer; han følte, at han havde et »åndeligt kald« her i livet. Økonomisk og materielt var det et

Anders Jørgen Pedersen ca. 1880. Anders Jørgen tog initiativ til oprettelsen af Sonnerup Læseforening og fungerede som »uddeler af bøgerne« 1880-1915.

dårligt valg, for i Sonnerup kom han mildest talt til at leve under kummerlige forhold. I 1881 beskrev han sine levevilkår således:

»Med hensyn til, »hvordan jeg ellers har levet«, da skal jeg fortælle Dem, at den Gård, hvori jeg spiser, ligger kun en 500 alen fra Skolen, og der går jeg ned 3 gange daglig for at spise. Om Morgenen drikker jeg Kaffe, med et Stykke Rugbrød Smørrebrød til, om Middagen får jeg varm Mad men ikke Kaffe, om aftenen får jeg et Stykke Smørrebrød, men ikke noget varmt. Mit Helbred er kun svagt; men jeg har Gud ske Lov ikke været syg endnu. Jeg bor i Skolebygningen, hvor jeg, som ovenfor fortalt har 1 Værelse. Det er 2 1/2 Al. bredt og 4 1/2 Al. langt (1,5 × 2,75 m), og her har jeg en Kakkellov, 1 Bord, 1 Seng, en Stol, 1 stor Kasse med mine Klæder i og under Bordet 1 mindre, så jeg ikke

kan sætte Benene under eget bord endnu, som man siger. Desuden har jeg i mit Værelse mine Bøger, 300 - 400 Bind i 2 Reoler, 2 Par Støvler noget Pap og en Del Bogbinderværktøj«.

Levevilkårene forbedredes dog med tiden. Der blev bygget ny skolebygning i 1888 i Stenstrup, og Anders Jørgen fik da råd til både kone og børn.

Anders Jørgen med hustru og børn foran sit hus.

Man må absolut betegne Anders Jørgen som en af tidens idealister. Udover at holde skole for børnene, »fortalte« han for voksne om aftenen og ledede skydning for børn i skytteforeningen. Bogbinderværktøjet havde Læseforeningen glæde af, idet han gratis indbandt de bøger, som foreningen de første år havde til låns. I 1888 snedkererede han selv en bogreol til foreningens bøger.

Lønnen måtte naturligvis være en ægte glæde ved arbejdet. Læseforeningen bevilgede ham imidlertid et honorar for arbejdet som »uddeler af bøgerne« og hvad dertil hørte på 6 kr. fra 1889. I 1904 var honoraret steget til 20 kr., hvor det blev liggende indtil 1920.

Økonomi og pengesager hørte i øvrigt til blandt de ting, som optog Anders Jørgen. Han var blandt stifterne af Højby Sogns Spare- og Lånekasse i 1884, og drev kassens første filial. Denne aktivitet foregik også på Sonnerup Friskole, og han bestred dette hverv, sideløbende med Læseforeningen, indtil sin død. I sparekassen fungerede han som forretningsfører og kasserer, hvilket var et indbringende hverv. I 1915 tjente han 1500 kr. plus 400 kr. i dyrtid mod 20 kr. i Læseforeningen.

Læseforeningen i Sonnerup skulle dække det behov for læsning, som Anders Jørgen havde observeret hos ungdommen. – Og at der var behov for Læseforeningen, f.eks. til styrke af læsningens og skrivningens svære kunst, kan registreres selv inden for foreningens egen bestyrelse. I 1890 er et bestyrelsesmedlem ikke i stand til at skrive sit eget navn i forhandlingsprotokollen, men måtte have hjælp dertil. Han skriver sit navn m.f.p. – »med ført pen«. Fra 1893 kan vedkommende skrive sit navn uden hjælp, så måske har Læseforeningen allerede da haft en gavnlig effekt?

De unges læselyst kunne tilfredsstilles billigere ved at gå sammen i en forening, end hvis medlemmerne hver især var nødt til at anskaffe læsestoffet. I forhandlingsprotokollen udtrykkes formålet således i et referat af de første 5 års virksomhed:

»Foreningen begyndte sin Virksomhed nærmeste efter Tilskyndelse af Friskolelærer Anders Jørgen i Sonnerup, som vidste at der hos flere af de unge fandtes Læselyst, særlig hos dem, som kom i Aftenskole, og ønskede at denne Læselyst kunne blive ledet i et så sundt Spor som muligt og tilfredsstillet billigere ved at danne en Forening, end ved at læse, hvad Tilfældet bød.«

I foreningens formålsparagraf står endvidere

– at læsningen skulle »bidrage lidt til at fremhjelpe og udvikle de unges Åndsevner, hvor der ikke findes bedre Midler til en god Anvendelse af Vinterafetnerne og anden Fritid; men derfor er dog ingen andre, som har lyst til at være Medlem, udelukte, hvad Alder eller Stilling han end har«.

Selvom han primært havde de unge som målgruppe, var foreningen altså åben for alle, og medlemsskabet betaltes efter evne. Der betaltes et årligt kontingent, som gav »gratis« adgang til alle foreningens bøger i læseåret. Det normale medlemsbidrag (for gårdmænd) androg 2 kr., mens husmænd og tyende slap billigere med kun 1 kr. i årligt kontingent.

Ved foreningens stiftelse valgtes Anders Jørgen til at forestå »uddelingen af bøgerne« samt til at føre regnskabet. Sammen med en bestyrelse på tre, stod han for indkøbet af nye bøger til samlingen. Bestyrelsen valgtes på den årlige generalforsamling, der fandt sted i efteråret, umiddelbart før det kommende »læseår« indledtes. Ligeledes udpegede generalforsamlingen den person, der skulle stå for udlånet i læseåret. I 35 år faldt valget på Anders Jørgen. Ved valget af ham til dette hverv var den nemmeste placering af bogsamlingen naturligvis friskolen, »hvor Bøgerne også gennem Skolebørnene lettere kunne blive byttede, end hos et af de andre Bestyrelsesmedlemmer«.

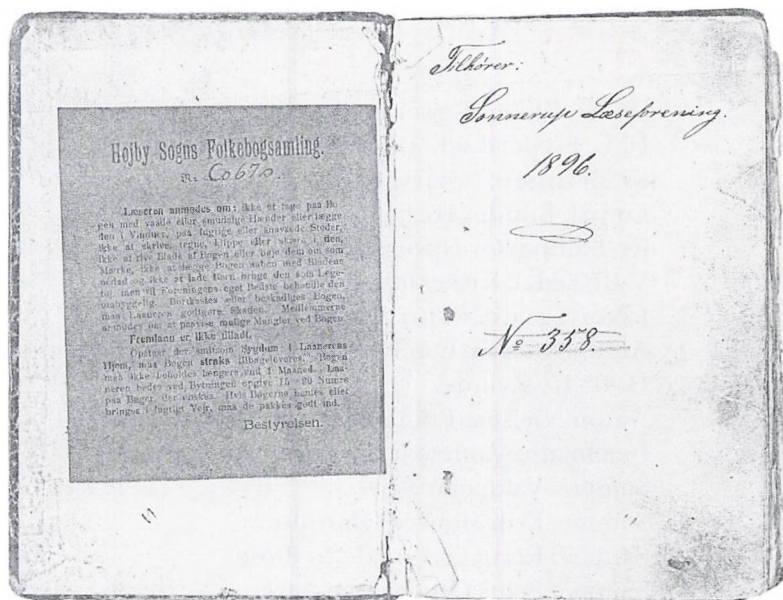
I stiftelsesåret 1880 var der 18 medlemmer, og dette år betalte alle 2 kr. For disse penge købte foreningen sine første bøger til bogsamlingen, i alt 22 blev det til. Det var jo ikke særlig mange til 18 læsevibrige personer, så samlingen suppleredes derfor i de første år med bøger, lånt af foreningens medlemmer. I 1885, hvor forhandlingsprotokollen reelt starter, var de lånte bøger imidlertid tilbageleverede til deres ejere, og alle bøger i bogsamlingen var herefter i foreningens eje.

I stiftelsesåret 1880 indkøbte Læseforeningen følgende 22 bøger:

»St. St. Bliker: Rejser fra Hamborg til Skagen
H. C. Frederiksen: Barndom og kristendom
Kl. Berntsen: Nytårsgave
En jysk Bondes Fortælling fra Krigen
Kr. Balling: Ordsproglærdom
V. Birkedal: Kirkeklokkeklangen
J. Nørregaard: Kristi Ære og Menighedens Tarv
Anton Nielsen: Om Hans, der kom på Højskolen
Hoff: Tre Kvinder
Anton Nielsen: Fra Landet
Ingemann: Valdemar d. store
Samme: Valdemar Sejr
Samme: Erik Menveds Barndom
Samme: Kong Erik og de fredløse
Samme: Prins Otto af Danmark
Samme: Dronning Margrethe
N.F.S. Grundtvig: Den lutherske Reformation
Ølenslæger: Lyriske Digte I. Del
Samme: Lyriske Digte II. Del
Samme: Lyriske Digte III. Del
Samme: Baladerne
Solstrålefortælling efter det engelske«.

Bogbestanden bestod for størstedelen af danske forfatters værker. Dette kan man se ved at studere foreningens første trykte katalog, som udsendtes i 1901. Det indeholdt 472 numre, hvilket vil sige, at foreningen har haft en årligt tilvækst på 22 bøger de første 21 år. Udover de kendte danske forfattere var verdenslitteraturens største navne også repræsenteret ved f.eks. Dostojevskij, Shakespeare, Victor Hugo m.fl.

Der var i bogvalget lagt vægt på det folkelige og det oplysende. Det folkelige var repræsenteret ved mange folkeeventyr, fortællinger, rejsebeskrivelser og historiske romaner. Vi ser bøger som

Der findes i dag to velbevarede bøger fra Læseforeningen, C.F. Coopers »Amerikanske Fortællinger« og Carit Etlars »Tordenskjold i Marstrand«. Bøgerne tilhører Gudmindrup Friskole.

Walter Scott: Ivanhoe, Henrik Scharling: Nøddebo Præstegård, Holbergs komedier og Daniel Defoe: Robinson Crusoe. Inge-manns historiske romaner er blandt de første bøger, som foreningen anskaffede sig. Den oplysende litteratur bestod af Grundtvigs skrifter, litteratur om tidens åndelige strømninger og førende åndspersoner. Der er meget lidt religiøs litteratur i samlingen, men derimod en del faglitterære bøger f.eks. – Leopold Mejer: Om spæde Børns Pleje, Lov om den gifte Kvindes Rådighed osv., Fr. Bajer: Nordisk Nøjtralitetsforbund, Saxo: Danmarks Krønike og Poul Svejstrup: Om Brugsforeninger.

Skal der gives en karakteristik af bogsamlingens indhold i 1901, må man sige, at det tydeligt har været bogsamlingens mål at præsentere læserne for et alsidigt udbud af boghøsten, med de begrænsninger, som et sparsomt budget sætter.

Katalog (1901)

—OGE—

Sonnerup Læseforenings Bøger.

—OGE—

Medlemmerne må selv bemærke de Nr. af bøger, der har været og ved
Udsalgstidspunktet de Nr. de ønsker.

- Nr. 1 Haabog: Havet, en Naturforestilling.
2 Grundland: Planternes Bysning.
3 Moseen: Folkvæsen. 1. Del.
4 Samme: do. 2. Del.
5 Samme: do. 3. Del.
6 N. F. S. Grundtvig: Kristendomsens Svøselser.
7 Karl Bruns: Gamle Minder.
8 Sakarias Nudsen: To Landshistorier. X
9 I. Skindler: Grundtrags Bysning.
10 Jonas Lie: Rødtand. *En af de bedste af de forfættede.*
11 ~~Sonne: Dronningens~~ *(En af de bedste af de forfættede)*
12 ~~Sonne: Land og Folk.~~ *(En af de bedste af de forfættede)*
13 St. M. Biker: En Rejse fra Hamburg til Skagen.
14a Frederiksen: Barndom og Kristendom.
14b Klavs Bertsen: Nyttigvæde.
15a En jysk Bøndes Fortælling fra Krigen.
15b Bølling: Odsjærgslærdom.
16a V. Bøckel: Kirkeklokkelængen. X
16b Niiregard: Kristi Åre og Menghedens Tary.
17a Anton Nielsen: Om Hans, der kom på Højskolen.
17b Hoff: Tre Kvinder.
18a Temmanen: Forsdrag og Optogelser. X
19 Ingemann: Valdemar den store.
20 Samme: Valdemar Sejr.
21 Samme: Erik Menveds Barndom.
22 Samme: Kong Erik og de tre dronninger.
23 Samme: Prins Otto af Danmark.
24 Samme: Dronning Margrethe.

Læseforeningens første katalog. Bøgerne er opstillet i nummerorden, hvilket svarer til deres opstilling på hylderne. Dette stillede naturligtvis store krav til bibliotekarens hukkommelse, men princippet var anvendeligt, så længe samlingen var lille.

Kataloget over bogbestanden i 1901 var opstillet i nummerorden, faktisk i den rækkefølge, hvorefter bøgerne var indkøbt. Således var de rent faktisk også opstillet på hylderne. I dag vil vi nok mene, at det var en temmelig uoverskuelig måde at have bøgerne opstillet på. Samlingen var imidlertid ikke større end at »uddeleren« og læserne sagtens kunne overskue den. Hvis en bog var slidt op, fik en af de nyindkøbte bøger den kasserede bogs nummer. Når en bog var »udlæst« kunne den sælges til et af medlemmerne. Det kunne også hælde, at Anders Jørgen fik et af værkerne foræret.

Lånetiden var i starten ubegrænset. Der var i al fald ikke nogle regler for lånets længde, men medlemmerne har sikkert læst bøgerne så hurtigt, de formåede, under hensyntagen til de øvrige læsevrige i foreningen og den lille bogbestand. Først i 1895 næv-

nes der noget om lånetid. Da var det blevet nødvendigt at indføre en bestemmelse om, »at de Læsere, som beholder en Bog længere end 3 Måneder kan idømmes en Bøde af 10 Øre, hvilket bliver at erlægge ved den årlige Opkrævning, hvis vedkommende må påmindes i et Brev«. En måneds lånetid, som vi kender det fra vore dages biblioteksvæsen, indførtes først i 1915.

Den første medlemsfortegnelse foreligger fra læseåret 1885. Her fremgår det, at medlemmerne bor i Sonnerup eller i en af de omkringliggende landsbyer i en radius af 4 km fra Sonnerup. Fire medlemmer kommer helt fra Odden, dvs. i en afstand af 10 km. En interessant iagttagelse er, at der slet ingen medlemmer er fra selve Højby by, som er den største by i sognet. Læseforeningens virkeområde vedblev at være den nordlige del af sognet indtil 1918.

Erhvervsmæssigt er der flest gårdmænd i foreningen i 1885. Ud af de 31, der tilsammen med fattigården udgør medlemsgrundlaget i 1885, er de 13 gårdejere, 6 er tjenestekarle, 4 er husmænd og 3 er håndværkere. De sidste 5 er beskæftiget med forskelligt andet.

I 1885 var 4 af de 31 læsere kvinder.

Læseforeningen udviklede sig støt og roligt i løbet af de første fyre år. Der var tale om en jævn udvikling af bogbestanden, ligesom tilslutningen fra medlemmerne voksede jævnt i årenes løb. Kigger man nærmere på foreningens udvikling, er det imidlertid muligt, at opdele væksten i tre etaper, som hver især er karakteriseret ved foreningens økonomi.

Den første etape var årene 1880-1900, for hvilken periode vi desværre kun har udførlige regnskabsoplysninger for årene 1885-1894.

I denne periode var foreningens drift udelukkende baseret på medlemsbidragene, undtagen to år, hvor der opnåedes tilskud fra h.h.v. et fond og staten. I løbet af disse 20 år fordobledes medlemstallet fra 18 i 1880 til 37 i 1894. Udgiftsniveauet varierede meget fra år til år. I 1885 brugte foreningen 62 kr. og i 1894 42 kr. Største indkøb af bøger skete i 1887, det år hvor staten ydede 50 kr. i tilskud. Dette år købtes der bøger for 180 kr., og det er den

eneste gang i løbet af disse første 20 år, at budgettet oversteg 100 kr.

Den anden etape kan vi kalde »tilskudsårene«, som dækker perioden 1900-1915.

Foreningen begyndte fra år 1900 at modtage faste tilskud fra stat og kommune, og disse tilskud udgjorde sammen med medlemsbidragene grundlaget for foreningens økonomi. Størrelsen af disse tilskud varierede meget. Således svingede det kommunale tilskud fra 10 kr. til 50 kr i perioden, statens mellem 12 og 70 kr. Udgifterne svingede også, idet der i 1922 brugtes 122 kr. og i 1915 139 kr. Dette giver ikke umiddelbart noget indtryk af en udgiftsstigning, men det kan nævnes, at budgettet i 1906 var så højt som på 300 kr. Gennemsnitligt lå forbruget på 150 kr. pr. år.

Læseforeningens glansperiode i Anders Jørgens tid, økonomisk såvel som medlemsmæssigt, var 1905-1908. I disse år oversteg medlemstallet 60. At foreningen havde vind i sejlene, skyldtes nok, at foreningen udsendte 2 kataloger, et i 1901 og atter et i 1906. Disse har været en god PR for foreningens virksomhed, og har nok skaffet mange nye medlemmer. Interessen dalede imidlertid hurtigt efter 1908, og i 1915 var der kun 40 medlemmer tilbage.

Det ser ud til, at Anders Jørgen de sidste år, fra han gik af som lærer i 1908 til han døde i 1915, kun lige har magtet at holde foreningen kørende. Han har nok ikke haft kræfter til nogen offensiv indsats for Læseforeningen.

Den tredje epoke kan vi kalde »det store spring fremad«. I løbet af årene 1916-1920 skete en omlægning fra læseforening til folkebogsamling.

Anders Jørgens søn, Frode Gribsvad, overtog arbejdet efter faderen. Måske fordi det var det mest praktiske, nu bøgerne befandt sig i hans hjem på friskolen. (Han overtog forøvrigt også hvervet som regnskabsfører for sparekassen, og drev den indtil 1919). Frode Gribsvad må have fulgt godt med i bibliotekssagens udvikling, for han drev bogsamlingen meget professionelt lige fra starten. Han havde øje for, at penge var en nødvendighed for at kunne drive en moderne bogsamling. Økonomisk skete der en

helt utrolig vækst disse 5 år, idet driftsbudgettet voksede fra 139 kr. til 2229 kr. Denne vækst skyldtes bidrag fra de lokale andelsforetagender, såsom mejerier og brugsforeninger, samt bidrag fra sparekassen. Statens og kommunens tilskud steg proportionalt med de øvrige indtægter. Hvad medlemstilgangen angår, skete også her en kraftig vækst, idet foreningen i 1918 rundede de 200 medlemmer.

Det er tydeligt, at der i disse år blev arbejdet målrettet hen imod en status som biblioteksforening. Denne ændring skete i 1918, hvor foreningens navn ændredes til Højby Sogns Folkebogsamling. Virkeområdet blev således udvidet til at omfatte hele Højby sogn, og udlånet blev gratis, hvilket vil sige, at det blev en frivillig sag at være medlem af biblioteksforeningen. Udlån kunne herefter godt ske til ikke-medlemmer.

Således banedes vejen i årene efter 1915 frem til den første bibliotekslov i Danmark, som så dagens lys i 1920. Ifølge loven kunne der gives tilskud til bogsamlinger, hvis virkeområde var en kommune og hvis udlån var gratis. Omorganiseringen af Sonnerup Læseforening var vital for foreningens overlevelse. Målet var helt klart, at få del i de midler, som staten fra da af stillede til rådighed for landets mange bogsamlinger. Man kan sige, at biblioteksdriften fremover kunne foregå i tryggere og mere faste rammer.

I 1919 overgav Frode Gribsvad roret til friskolelærer Karl Holst. Han var i 1912 blevet ansat på friskolen, som siden 1908 havde holdt til i en nyopført skolebygning i Gudmindrup. Bogsamlingen flyttedes derfor fra den gamle skole til den nye i Gudmindrup.

Efter at foreningen havde fået status af biblioteksforening, benævntes lederen af bogsamlingen som »bibliotekar«. Holst holdt i 1939 op som friskolelærer, men startede igen i 1942, hvor hele bogsamlingen flyttedes til Højby Sogns Spare- og Lånekasses lokaler på Hovedgaden i Højby.

I 1956 holdt bøgerne atter flyttedag – dennegang til den nye centralskole i Højby. I 1958 trådte lærer Bent Nielsen til som

Her i Sparekassens lokaler på Hovedgaden 39 i Højby havde Højby Sogns Folkebogsamling udlånslokale 1942-56. Det var tidligere friskolelærer Karl Holst, der holdt styr på både sparekasse- og biblioteksboøger.

bibliotekar og varetog denne gerning i næsten 30 år indtil 1987, hvor der blev ansat en faguddannet bibliotekar.

Højby Sogns Folkebogsamling fungerede som »foreningsbibliotek« indtil 1965, hvor Højby sogneråd overtog forpligtelserne for kommunens biblioteksvæsen.

Sonnerup Læseforening er et eksempel på den udvikling, som højskole- og friskolebevægelsen satte i gang i slutningen af forrige århundrede, hvor nye foreninger og nye institutioner så dagens lys. I Stenstrup - Gudmindrup - Sonnerup i Højby skete dette meget tidligt p.g.a. den tætte tilknytning, stedet havde til Vallekilde Højskole. Her var mange opvakte folk, som gik i fortroppen for de nye ting, der rørte sig. I dag vil vi kalde disse folk »idealister«, som viede hele deres liv til en god sag. Læseforeningens historie er præget af ganske få personer, der har set formidlingen af læsestof som et kald.

Det er interessant, at iagttage det tydelige personsammenfald, der var blandt initiativtagerne og drivkræfterne bag hhv. Læseforeningen og sparekassen. Der er tale om to vidt forskellige foreningstyper, den ene med et kulturelt formål, den anden med et økonomisk. Begge havde de et socialt formål, nemlig at virke for en forbedring af levevilkårene for landbefolkningen.

Og med dette mål for øje gik i mere end 70 år sparekassebøgerne og biblioteksbøgerne fint hånd i hånd i Højby sogn.....

KILDEFORTEGNELSE

Utrykt materiale

Sonnerup Læseforenings arkiv: (I Trundholm LHA)

1. *Regnskabsbog for Sonnerup Læseforening 1885-1894.*
(Heri: vedtægter, 1880; katalog 1880-1888; »Optegnelser om Foreningens Virksomhed, eller ved Møderne tagne Bestemmelser, som ikke bliver at tilføje Vedtægterne«, 1884; forhandlinger 1885-1902).
2. *Sonnerup Læseforenings Bestyrelses og Generalforsamlings Optegnelser 1903-1970.*
(Heri: forhandlinger for Højby Sogns Folkebogsamling 1918-1965; katalog (1901) over Sonnerup Læseforenings Bøger, 472 titler, plus en videreførelse af kataloget indtil nr. 894, som var i 1915/16; forhandlinger fra biblioteksudvalgsmøder 1965-1970; forhandlinger fra skolebiblioteksudvalgsmøder 1966-1970).
3. *Regnskabsbog. Sonnerup Læseforening 1900-1920.*
4. *Regnskabsbog. Højby Sogns Folkebogsamling 1920-1945.*
5. *Regnskabsbog. Højby Sogns Folkebogsamling 1945-1957.*

Trykt materiale

6. Friskolelærernes livsvilkår: 26 breve fra 1881 ved Dorte Thirslund. Udg. af Dansk Friskolelærerforening, 1986.
(Heri: Anders Jørgen Pedersen, Sonnerup Friskole, s. 65-73).
7. Et mindeskrift om Maren Stampe og Niels Andersen, Havsbjerggaard i Stenstrup. U.å.

En køretur i historien

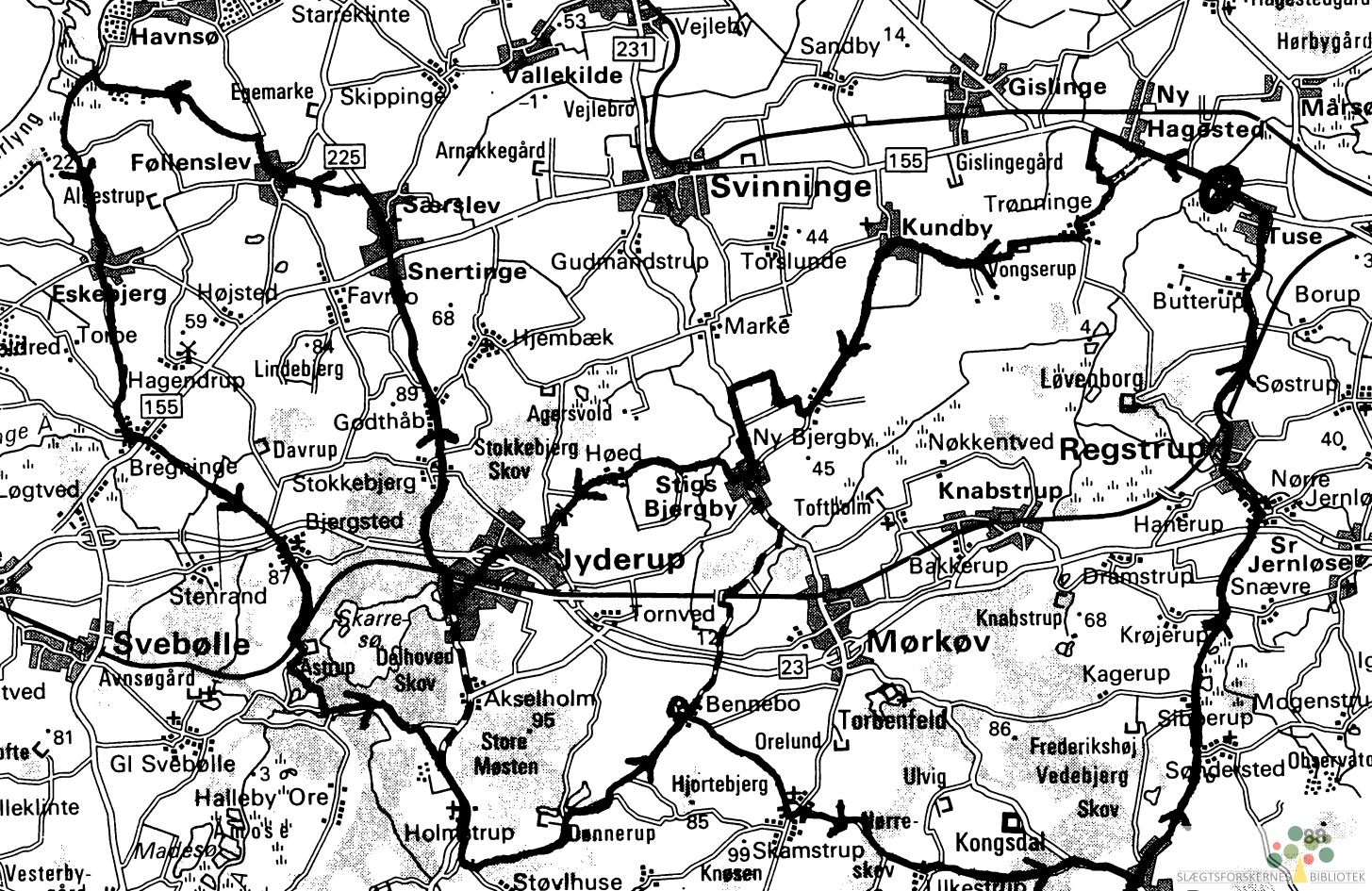
Af Dorthe Haahr Carlsen

Det følgende er et forslag til en udflugt, hvor landskabet ses gennem kulturhistoriske briller, eller med andre ord med spørgsmålet »Hvorfor ser der sådan ud?« i baghovedet.

Den her foreslåede rundtur er ret lang, ca. 100 km, men kan nemt deles i to næsten lige lange rundture, se de stiplede linjer på kortet. Et kort i målestokken 1:100.000 vil være meget nyttigt på turen som supplement til det her gengivne kort.

Jeg har i beskrivelsen valgt at lade turen begynde i Tuse ved Holbæk og derfra køre mod vest, men man kan naturligvis stå på eller af, som man har lyst til.

Tuse kirke ligger lidt underligt, lige ved Holbæk-Kalundborg-landevejen, men næsten helt alene, med den lille fredede bindingsværksbygning overfor, den tidligere kro, fra 1700-tallet. Men hvor er resten af den landsby, der plejer at ligge ved kirke og kro? Den er i dette tilfælde ikke nedlagt eller opslugt af en herregård, men landsbyens gårde ligger nu, med bygninger af meget forskellig alder, i en lang række på hver side af landevejen, hver gård placeret på sin jordlod. Det er et resultat af udskiftningen, som indebar at hele den meget store landsby i 1801 blev blokudskiftet og næsten fuldstændig udflyttet, så at hver af de over 20 gårde fik sin del af jorden samlet, i en regulær form og her tilmed nær landevejen. Den ret sene udskiftning af Tuse bygger således på erfaringer indhøstet fra de udskiftninger, der var foretaget i de foregående år. Den er en af de mest konsekvent gennemførte, men formodentlig også en af de dyreste udskiftninger. Gods-ejeren, den reformvenlige baron Løvenskiold til Løvenborg an-

Havnso

Starreklinde

Vallekilde

Vejleby

Sandby 14

Gislinge

Ny Hagsted

Hørbygård

Esmerke

Skippinge

Vejlebrø

Sørslev

Svinninge

Gislingegård

Trørringe

Kundby

Vongserup

Tuse

Eskebjerg

Højsted

Snertinge

Gudmandstrup

Toftslunde

Butterup

Borup

Hagendrup

Lindbjerg

Hjembæk

Agersvold

Markø

Løvenborg

Søstrup

Bregninge

Davrup

Stokkebjerg Høed Skov

Stigs Bjergby

Ny Bjergby

Nøkkentved

Regstrup

Norre Jernløse

Stenrand

Stokkebjerg

Bjergsted

Lyderup

Toftholm

Knabstrup

Hanørup

Sr Jernløse

Svebølle

Skarresø Dalhøved Skov

Fornved

Mørkøv

Bennebo

Torbenfeld

Knabstrup

Krøjerup

Snævre

Annsøgård

Åstrup

Akselholm

Store Møsten

Orelund

Ulvig

Kagerup

Frederikshøj Vedebjerg Skov

Mdgenstrup

Gl Svebølle

Halleby Ore

Holmstrup

Dannerup

Hjortebjerg

Narre

Kongsdal

Søndersted

Objervat

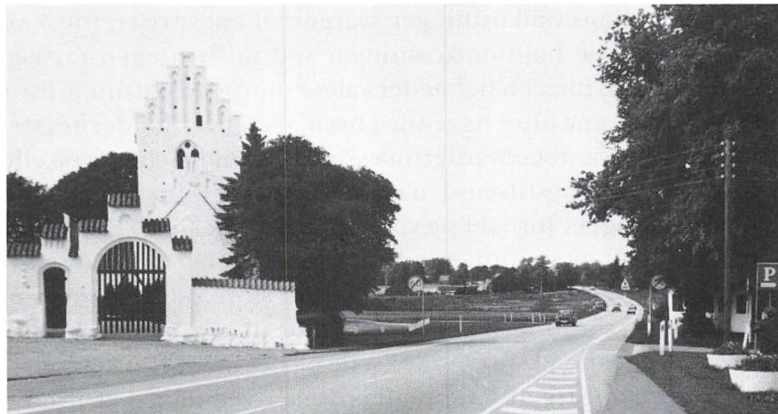
Vesterby

Stovlhuse

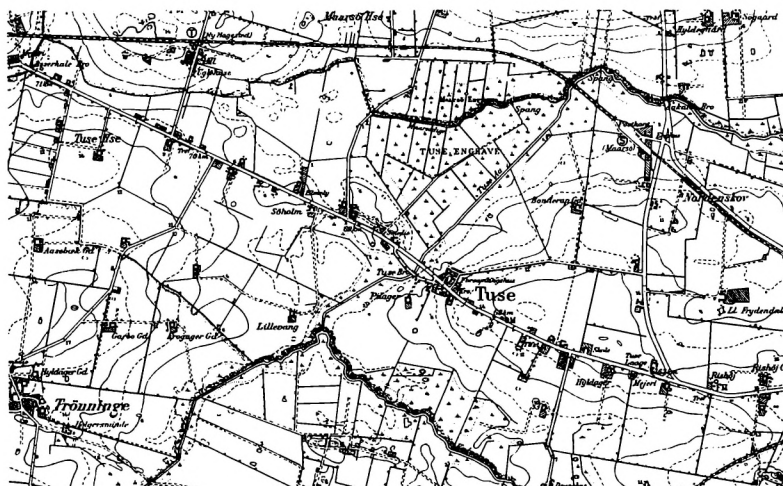
Knøsen

Skamstrup

Ilkestub

Tuse kirke og den tidligere kro overfor – ensomme rester af en stor landsby, der blev helt opløst ved udskiftningen. DHC foto.

Langs landevejen ses rækken af de udflyttede gårde fra Tuse og længst mod vest de små lodder til husmændene, Tuse Huse. Udsnit af GI kort M 3124, Holbæk, 1932. 1:20.000. Gengivet med instituttets tilladelse. Copyright.

◀ *Udsnit af »Danmark. Færdselskort 1:200.000. 4.«, 1987. Gengivet med instituttets tilladelse A.403/85. Copyright.*

slog selv, at hans omkostninger svarede til købsprisen for 3 - 4 gårde. Netop de høje omkostninger ved udflytningen er baggrunden for, at man en del steder valgte stjerneudskiftning, hvor flere gårde kunne blive liggende i byen, men hvor loddernes trekantede form var ret uhensigtsmæssigt. De uundgåelige forskelle i jordens gødningstilstand nær ved og langt fra den gamle landsby har også i Tuse sat sig spor, således at de fjerneste lodder har fået tildelt mere jord end de nærmeste.

Også selve landevejen er en del af det store reformprogram, der startede i slutningen af 1700-tallet. De økonomiske konjunkturer var stigende, eksporten voksede og det blev nu anset for en rimelig statsopgave at lette samfærdselen ved anlæg af nye og stærkt forbedrede veje. Franske ingeniører blev indkaldt og byggede i årene omkring 1770 chausseer mellem København og Roskilde. Efter de samme princippet blev landevejen fra Elverdam

En del af det store reformkompleks sidst i 1700-tallet var også anlæggelse af nye, lige, landeveje, bygget efter franske metoder. Hovedlandevejene blev ført over smukt tilhugne granitbroer, som Tuse bro fra 1802. DHC/PK foto.

til Kalundborg bygget i årene 1791 - 1810. Tuse bro, lige vest for Tuse kirke, blev i den forbindelse bygget i 1802, af smukt tilhugne granitkvadre, som reglerne foreskrev det for hovedlandeveisbroer. Man kører ikke længere hen over broen, men kan nyde synet af den fra det nye vejstykke ved siden af. Størstedelen af Holbæk-Kalundborg-landevejen har i øvrigt stadig forløbet fra dengang, mange af de granithugne milesten står endnu langs vejen.

Tuse Huse, den tætte række af smålodder yderst i ejerlavet, som ved udskiftningen blev afsat til husmændene fra Tuse by. DHC/PK foto.

Lidt efter Tuse drejes ved Tuse Huse til venstre mod Trønninge. Tuse Huse er en række lodder, der blev afsat til byens husmænd med udskiftningen. Landboreformerne tog først og fremmest hensyn til gårdmandsbefolkningen (fæstebønderne). Husmændene mistede ved reformerne deres græsningsret i de fællesarealer, der nu kom til at indgå i gårdbrugenes lodder. Som erstatning blev det bestemt, at de hver skulle have en mindre jordlod, af rimelig kvalitet – sporene fra England skræmte. Oftest enedes dog godsejer og bønder om, at husmændene måtte nøjes

med at få del i den dårligste jord, ofte tæt op til ejerlavets ydergrænse, som netop Tuse Huse. Den korte afstand mellem husene antyder loddernes ringe størrelse. De blev med vilje gjort så små, at brugeren ikke kunne leve af dem, men var nødt til at tage arbejde for gårdmændene eller på herregårdene. Husene i Tuse Huse stammer altså fra årene omkring 1800, men de fleste er nu stærkt ombyggede eller helt nybyggede.

Vejen følges videre mod Trønninge og derfra mod Kundby. Efter Trønninge fører vejen rundt om Vognserup, en af de herregårde som egnen er så rig på. Den to-etages hovedbygning i røde mursten er bygget i årene 1559-75, formodentlig samtidig med at landsbyen Vognserup med 11 gårde blev nedlagt og jorden lagt under hovedgården. De rigelige græsningsarealer i det store eng- og moseområde her mellem Vognserup og Løvenborg har været grundlag for et givtigt kvægbrug på de to godser, som udgjorde baroniet Løvenborg, fra oprettelsen i 1773 indtil stamhusets ophævelse i 1923.

I Kundby drejes mod Stigs Bjergby og umiddelbart efter Ny Bjergby drejes til højre mod Bjergby Statshuse. Det er en stor husmandskoloni, som i modsætning til Tuse Huse ligger på ret god jord og har en størrelse, som det var meningen at en familie skulle kunne leve af.

De er oprettet 1922 som følge af »lens afløsningslovene« af 1919. Efter lovene skulle de store stamhuse, hvor jorden var båndlagt, afstå store arealer til staten for at få den øvrige jord givet fri til almindelig handel. Den afgivne jord blev grundlag for statshusmandskolonier i hele landet. I dette tilfælde har jorden ganske vist hørt under Bjergbygård, men det er faktisk to stamhuse ved Næstved, der købte jorden her til udstykning for at blive fri for at formindske deres egne arealer. Brugenes bygninger er de karakteristiske for 1920'ernes statshuse, hvide med høj tagrejsning og rødt tegltag, opført efter standardtegninger som staten stillede til rådighed¹.

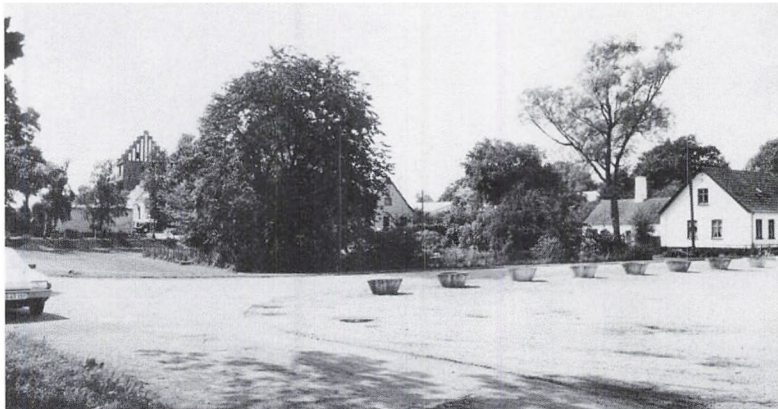
Langs vejen fra Bjergby Statshuse mod Stigs Bjergby har man på begge sider Bjergbygårds resterende jorder. I udkanten af byen kører man rundt om Bjergbygård, en af de få herregårde,

Bygningerne til de statshusmandbrug, der udstykkedes i 1920'erne, ligner næsten alle dette brug ved Løvenborg allé. Mange af de standardtegninger, som staten stillede til rådighed, blev udført af Holbæk-arkitekten Marius Pedersen. DHC foto.

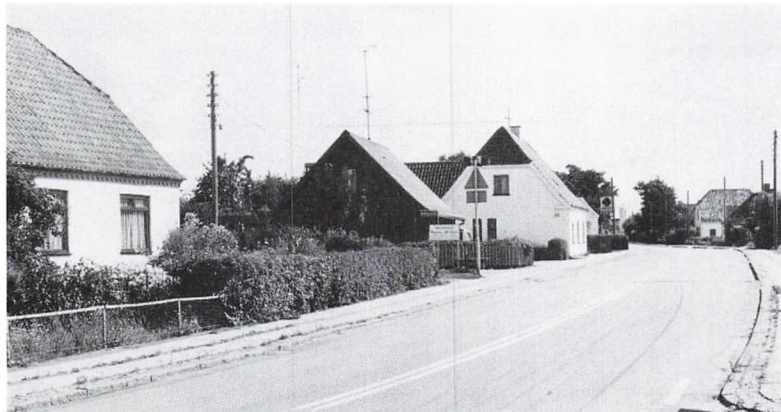
der er blevet liggende inde i landsbyen, som det var så typisk for middelalderens herregårde. De var ret små og uden den nære samling af bøndergodset tæt ved hovedgården, som senere tilstræbtes. (Bjergbygård omtales første gang i 1200-tallet). Op til 1700-tallet havde de fleste mindre herregårde fortsat deres hovedgårdsjord liggende i driftsfællesskab med landsbyens gårde. Bjergbygård fik først ca. 1770 sin jord udskilt af fællesskabet og samlet.

Stigs Bjergby er værd at stoppe op og spadsere en tur i. Her har samfundsudviklingen lag for lag afsat mange og tydelige spor. Byen har meget af den oprindelige landsbys præg fra da den var centrum for kirkesognet og for landbrugsdriften – Bjergby sogn

Den centrale del af landsbyen Stigs Bjergby, med den middelalderlige kirke, det fælles gade-område, enkelte gårde der ikke blev flyttet ud og nyere huse på de udflyttede gårdes plads. DHC/PK foto.

udgør kun ét ejerlav. Al bebyggelse har altså fra tidlig middelalder og indtil landboreformerne været koncentreret her: kirken, herregården, de mange bøndergårde, hvoraf der endnu er nogle tilbage, heriblandt præstegården. Midt i byen ligger »forten« eller »gaden« – landsbyens fællesareal – stadig frit, omgivet af en del »gadehuse«, husmandsboliger opført på gadejorden. Ved udskiftningen i 1798 blev der god plads i byen efter de mange udflyttede gårde. En del af pladsen blev benyttet til nye husmandsboliger, blandt andet til dækning af Bjergbygårds behov for arbejdskraft. Den fortsatte befolkningstilvækst og de mange samfundsændringer i perioden ca. 1870-1960 medførte yderligere udfyldning, især med bygninger til nye samfunds-funktioner: ny skole (fra 1920'erne), alderdomshjem og forsamlingshus (begge fra 1950'erne). Den samme udvikling medførte også en helt ny udbygning, med mere bymæssigt præg, langs vejen mod Mørkøv. Gårdmænd på aftægt kunne nu bygge sig en villa her, der også var som følge af overgangen fra selvforsyning til pengeøkonomi kundegrundlag for håndværkere og handlende. Især i årene fra 1900 til 1930 er mange af husene her bygget.

Stigs Bjergby, den karakteristiske bebyggelse fra årene ca. 1900-1930, da landsbyen blev udbygget med beboelseshuse med butik eller værksted, eller blot bolig til et par af-tægtsfolk. DHC/PK foto.

I 1970'erne skete endnu en udbygning, denne gang med et parcelhuskvarter vest for byen. Bygningerne fra landsbyens store vækstperiode i begyndelsen af århundredet findes endnu, men grundlaget for deres funktion er stadig svindende: der bor simpelthen langt færre mennesker på landet nu. Den voldsomme afvandring fra landbruget, som især tog fart efter 1945, har givet problemer for landsbyerne. De sidste 20 års tilflyttere bor kun i området, mens de oftest har arbejde langt væk.

Fra Stigs Bjergby køres over Høed mod Jyderup, hvor man først kommer til kirkebyen, der lige nåede at tage tilløb til en mere bymæssig udvikling, men blev overhalet af den nye by, da Roskilde-Kalundborg-banen blev anlagt lidt syd for kirkebyen og åbnet i 1874, og især da savværksindustrien ca. 1890 også flyttede til, netop på grund af jernbanen. Stationsbyen er tydeligt opstået langs landevejen mellem stationen og kirkebyen. Tæt ved stationen de mere pompøse anlæg: hotel og 2-etagers forretningsejendomme, og langs hovedgaden mindre en-etages huse, men alle stærkt prægede af ønsket om at se så bymæssige ud som muligt. I årene omkring 1900 dyrkede man *ikke* bindingsværks-idyllen, den var blot gammeldags.

Snertinge har tilsyneladende været ved at udvikle sig i stil med stationsbyer som Jyderup – et toetages apotek i nyklassicistisk stil er ikke lige, hvad man venter at finde i enhver landsby. DHC/PK foto.

Beliggenheden ved et vigtigt vejkryds har nok været med til at sætte gang i Snertinges byudvikling. Den meget store krobygning med tilhørende sal er da også placeret så tæt ved krydset som muligt. DHC/PK foto.

Fra Jyderup station køres ad Slagelse-Nykøbing-vejen mod Nykøbing gennem et meget uregelmæssigt, kuperet landskab. I Snertinge krydser landevejen Holbæk-Kalundborg-vejen og formentlig som følge af beliggenheden her ved krydset, har byen tilsyneladende været ved at udvikle sig til en lille »stationsby«. Ved indkørslen i byen passerer man først et imponerende to-etages apotek i nyklassicistisk stil, formodentlig bygget i 1920'erne – byen har haft apotek fra før 1900. Langs vejen hen mod krydset ligger en række små byhuse fra begyndelsen af århundredet og ved selve krydset den meget store krobygning, nu typisk nok delvis inddraget til bank. Byen har også tidligt, i 1890'erne, fået flere industrier.

Fra Snertinge køres lige over krydset mod Nykøbing, kort efter drejes til venstre mod Føllenslev og Havnsø. Lidt nord for Føllenslev drejes til venstre mod Føllenslev Græsmark og Vesterlyngen. Grænsen mellem det dyrkede land og Vesterlyngs gamle udyrkede overdrevsland fornemmes meget skarpt, og markeres i øvrigt flere steder stadig af stengærder. Den flade og fugtige strandslette, hvorfra man mod nordøst ser over mod Nekselø, er dannet dels ved at havbunden har hævet sig siden sten-

Vesterlyngen var som det meste af Odsherreds vestkyst i sin tid fælles græsningsoverdrev for flere landsbyer – et vigtigt fodertilskud i en tid med mangel på foder og gødning, og en landskabsform der skabes ved at der græsses. DHC/PK foto.

alderen, dels ved aflejringer af sand i den oprindelige havbugt. Området her og de tilsvarende områder langs vestkysten af Odsherred udgjorde store græsningsarealer, en vigtig ressource i det gamle landbrug, hvor »eng føder ager«, her skaffedes først og fremmest foder til de kreaturer, hvis gødning skulle sikre kornavlens på agrene, og der var altid gødningsmangel. I Odsherred blev de fleste af disse kystheder og strandenge under 1800-tallets befolkningstilvækst udstykket til kummerlige husmandsbrug, og sidenhen som sommerhusgrunde forvandlet til en betydelig bedre indtægtskilde. Vesterlyngen, der i 1800-tallet fortsatte som fælles græsningsareal for flere af de omliggende landsbyer, blev fredet i 1945 for at sikre denne landskabsform for eftertiden. Da denne form imidlertid er kulturskabt, viste det sig, at den kun kan opretholdes, hvis der fortsat græsses, ellers gror området til, først med enebærbuske, siden med skov. Området vedligeholdes nu i et samarbejde mellem amtets fredningsafdeling og de lodsejere, der stadig har dyr på græs her.

Vejen går gennem den nordligste del af Vesterlyngen og fører videre mod Eskebjerg. I Eskebjerg følges vejen mod Bregninge. Vejen følger på dette stykke udkanten af de morænebakker, der omkranser den kæmpestore smeltevandsslette der blev dannet foran den gletsjer, der under istidens afslutning har aflejret Bjergsted Bakker. Netop på stykket mellem Eskebjerg og Bregninge opleves forskellen, mellem det frugtbare moræneland og den flade, magre grusslette, stærkt. I Bregninge drejes først mod venstre, derefter lige over krydset mod Bjergsted. På strækningen til Bjergsted er vejen placeret på selve sletten, hvor husmandsbebyggelser med navne som »Sultenkrog« og »Stenrand« fortæller om det liv, der har kunnet leves her.

Vejen fører tværs over Skovvejen og ind mod Bjergsted, der er placeret midt inde i de imponerende Bjergsted Bakker. I Bjergsted deler vejen sig, vi følger den mod højre og kører nu ind i det, man kan kalde herregårdslandet, det meget kuperede, skovrige område langs Åmosens nordside. Det første gods, man kommer til, er Astrup, der fra kort efter oprettelsen og til 1852 var en avlsgård under Lerchenborg Gods. Overalt på godsets område ses

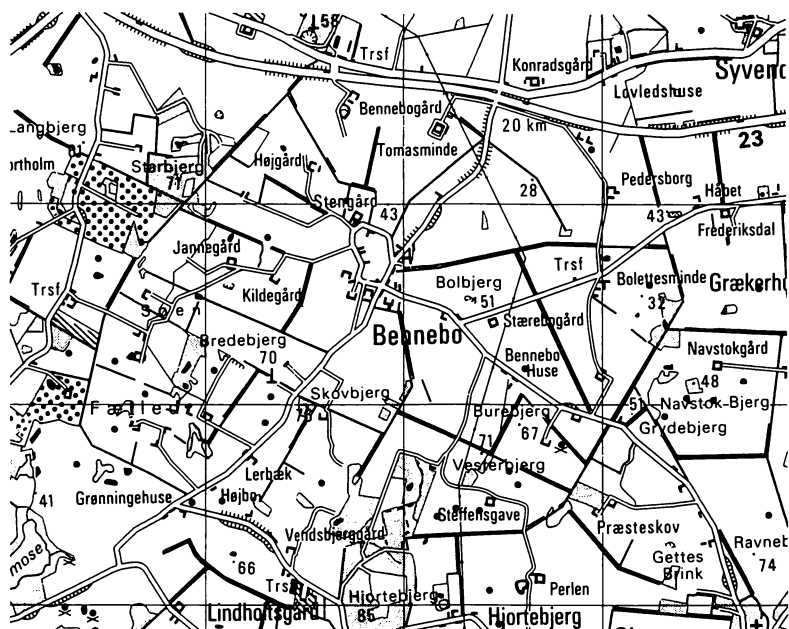
Fortidens landskab – eller fremtidens? Her røber det gamle godslandskabs form for stordrift sig med det enlige træ og skovbevoksningen – jagten var en vigtig herlighed for godsejere. Marken tilhører Astrup Gods. DHC/PK foto.

arbejderboliger, alle i den karakteristiske mørkerøde farve, der tydeligt markerer tilhørsforholdet. Også på mange andre godser markeres de tilhørende huse ved særlige farver, eller en særlig byggemåde.

Hvor vejen deler sig, kort efter Astrup, følges den venstre gren. I dette område lå tidligere 5 vandmøller, »Kongens mølle«, på den ret korte strækning af Åmose å, som har tilstrækkeligt fald. Selve vandmøllerne er alle nedlagt og borte, men en del af de tilhørende bygninger eksisterer endnu. Vejen passerer Kongens Mølle, men drejer derefter til venstre mod Regstrup og passerer på venstre hånd »tegrossererens hus«, der blev bygget af en københavnsk tehandler i 1920'erne som portbygning, med bolig, til et planlagt større palæ ved Skarridsø, som dog aldrig blev bygget. Længere fremme passeres en anden af de 5 møller, Rangle Mølle, der ligger dybt nede til højre for vejen.

Hvor vejen munder ud i Nykøbing-Slagelsevejen drejes til højre mod Holmstrup. I Holmstrup kan man enten stoppe op og se nærmere på kirken, der nok er et besøg værd, eller man kan køre lidt videre, dreje til venstre ad den gamle vej til Bromølle og blot nyde synet af kirken fra bakken her. Den kæmpestore, købstadsagtige, kirke virker alt for stor til den ret lille landsby. Den er treskibet og opført i rent gotisk stil i 1492 til afløsning for en mindre, ældre kirke. Det storstilede byggeri blev bekostet af indtægterne fra den nærliggende helligkilde, St. Søren's kilde, samme helgen som også kirken er indviet til. Så mange mennesker kom her for at søge helbredelse ved kildevandet, hvad der desuden gav anledning til ikke mindre end fire årlige kildemarkeder, til stor irritation for Kalundborgs købmænd. Efter reformationen i 1536 kunne de imidlertid alliere sig med den protestantiske kirke, der forargedes over helgendyrkelsen og det ugudelige levned ved markederne, så i løbet af 1500-tallet lykkedes det at få markederne flyttet til Kalundborg, væk fra kilden. Den findes ganske vist endnu, men er ikke umiddelbart tilgængelig. Blokken, som kildegæsterne lagde penge i, findes nu inde i kirken. Kirkerummet blev ved opførelsen forsynet med en pragtfuld altertavle og smukt udskårne korstole, som endnu findes. Med reformationen kom prædikestolen til som kirkeinventar, Holmstrup kirkes er skåret af en kendt billedskærer på egnen, Lorentz Jørgensen, 1647.²

Har man lyst, kan man herfra køre ned til Bromølle Kro, men ellers drejes fra den gamle vej til venstre mod Bennebo og Skellingsted og lidt efter igen til venstre mod Bennebo. Dette område er fuldstændig domineret af herregården Dønnerups vidtstrakte marker, hvor næsten ikke et hus er at se. Dønnerup er en af de nye herregårde som blev oprettet i 1600- og 1700-tallet af den nye, borgerlige, godsejerstand, som opstod efter indførelsen af den enevældige kongemagt og til støtte for kongen mod den gamle adel. I 1730 fik højesteretssagfører Peder Bentzon kongelig tilladelse til at nedlægge landsbyen Dønnerup, med 12 gårde, og i stedet oprette hovedgården Bentzonslund, som den hed til 1867. Den kongelige tilladelse var nødvendig fordi det egentlig var for-

I landskabet omkring Bennebo ses udskiftningsmønstret og selve ejerlavets grænse ret tydeligt i de endnu bevarede hegn og gærder. Udsnit af GI kort 1413 I, Holbæk, 1:50.000, 1985. Gengivet med instituttets tilladelse A-403/85. Copyright.

budt at nedlægge bøndergårde. Selve Dønnerupgård ligger lavt, ved et sømråde, omgivet af skov. Gårdens hovedbygning er ny, fra 1930'erne.

Vejen følges videre mod Bennebo og lidt efter Dønnerup dukker igen de hegn og skellinjer op i landskabet, som – endnu da – markerer forskellen mellem »gårdbrugs-landskabet«, som det blev skabt ved landboreformerne, og herregårdslandskabet. Udskiftningen af Bennebo er hovedsagelig en blokudskiftning, hvor de udflyttede gårde er placeret midt på hver sin lod, det bebyggelsesmønster, der erstattede de tæt samlede landsbyer, omgivet af marker uden bebyggelse. Det meste af udskiftningsmønstret ses tydeligt omkring Bennebo, ligesom ejerlavets grænselinjer, blandt andet i form af velbevarede stengærder. De blev sat i kilometervis, netop på denne egn, som er så rig på sten,

Bennebos kolossale forte omgivet af nogle få udflyttede gårde og enkelte huse illustrerer levende den tomhed, der i første omgang prægede den udskiftede og udflyttede landsby. DHC/PK foto.

og hvor opdyrkningen af overdrev og udmarker ikke mindst bestod i at fjerne sten. Selve landsbyen Bennebo er præget af stor udflytning ved udskiftningen. Tilbage ligger den kolossale forte, til dels kantet af stengærder, og omgivet af nogle få huse og gårde. Her er hullerne efter de udflyttede gårde aldrig, som i Stigs Bjergby, blevet fyldt ud af andre funktioner i landsbyen, så her kan man bogstavelig talt se den udflyttede landsby. Man kan køre hele vejen rundt om fortens, men i øvrigt går turen videre mod Skamstrup, der ligeledes ligger omgivet af hegn og gærder. Skamstrup er, som Stigs Bjergby, et godt eksempel på en landsby, hvor udviklingen ses tydeligt lag for lag. Højest i byen ligger den middelalderlige kirke, og på en bakke overfor ligger resterne af voldstedet til en lille middelalderborg, som nu danner underlag for en vindmølle. Desuden findes en del udflyttede gårde, ældre husmandshuse, nyere villaer fra tiden 1910-40, andelsmejeri (nu fabrik), forsamlingshus og alderdomshjem, samt en brødfabrik.

Fra Skamstrup køres videre mod Ulkestrup og Undløse. Vi befinder os atter i herregårdsland, nemlig til de to gamle stor-

godser Torbenfeld og Kongsdal, hvis bygninger dog ligger noget nord for vejen og ikke ses ad denne rute. For de godser, der som Torbenfeld og Kongsdal blev placeret her allerede i middelalderen, må de store skove, med rigelig olden til opfedning af svin, have været en væsentligt faktor. Kongsdal skal således i 1600-tallet have rådet over oldenskov til 1100 svin. Også de store herlighedsværdier, i form af jagt og ferskvandsfiskeri, har dog nok spillet en rolle.

Det var netop udnyttelsen af skovene til græsning for husdyr, senere især kreaturer og får, der medførte at skovene ikke blev fornyet tilstrækkeligt, opvæksten blev simpelthen spist. Endnu et led i det store reformkompleks var derfor skovforordningen af 1805, der medførte at skovene blev indhegnede og skarpt adskilt fra agerjorden, sådan som det nu er en selvfølge. Et eksempel på denne indhegning er det velbevarede stengærde, der ses ved indkørslen til Kongsdals skov Friheden, lige bag et par godsets huse. Inde i skoven ses til venstre langs vejen også et stengærde, som på et tidspunkt må have udgjort skovens sydgrænse.

I Undløse drejes til venstre mod Nr. Jernløse. Undervejs ses på højre hånd »Søndersted lyng«, som var et vigtigt overdrevsområde for Søndersted og Nr. Jernløse sogne, dels til græsning, dels til tørveskær, til brændsel.

Ved hovedvejen køres tværs over til kirkelandsbyen Nr. Jernløse, her drejes til venstre mod Regstrup. De to byer er forbundet ved en række huse langs hver side af vejen, der fortsætter i Regstrup Hovedgade, en lang række stationsbyhuse hen mod stationsbygningen.

Et stykke efter Regstrup passerer man Regstrup Huse, en klynge husmandsbrug oprettet ved udskiftningen af Regstrup, 1794. Det ses tydeligt, at de i 1920'erne har fået tillægsjord under statshusmandsloven: de har alle små, gamle stuehuse af bindingsværk, men udhuse opført efter de karakteristiske standardtegninger. Lidt længere fremme passeres på venstre hånd Løvenborg Allé, med dens række af statshusmandsbrug udstykket fra Løvenborg i 1923.

Forskellen på 1700-tallets og 1900-tallets byggeskik ses tydeligt her i Regstrup Huse. Til højre et af de små, smalle stuehuse i bindingsværk, til venstre en udlænge fra 1920'erne, bygget efter tegninger til statshusmandsbrugene. DHC foto.

Lidt efter Butterup ses til højre et afskåret stykke af det tidligere vejforløb med den fredede Butterup Bro, endnu et eksempel på 1800-tallets brobyggeri, men her i en klasse svarende til den mindre landevej. Kort efter er vi fremme ved Tuse igen og turen slutter her.

NOTER

1. Mange af tegningerne blev udført af Holbæk-arkitekten Marius Pedersen.
2. Kirken er åben hver dag i dagtimerne, om søndagen dog kun i kirketiden.

LITTERATUR

Tag på opdagelse i Vestsjælland. Landskabet og landboreformerne. Vestsjællands Amtskommune og Vestsjællands Amtsmuseumsgård 1988 (fås gratis på biblioteker og museer).

Vestsjællands Amt. Et kulturhistorisk bidrag til fredningsplanlægningen. Vestsjællands Amtsmuseumsråd 1983.

Kirsten-Elizabeth Høgsbro: Brobygning omkring Holbæk. Fra Holbæk Amt 1984, ss. 7-25.

Peter Korsgaard: Mellem trevangsbrug og udskiftet enkeltlod. Fra Holbæk Amt 1987, ss. 25-49.

Et udvalg af litteratur om Holbæk Amt 1987

Af Ida Frøkjær-Jensen

Amtet i almindelighed

Billedårbogen, Som vi så det. '81-.

Rygtitel: Som vi så det.

Årgang '87. 1987, 51 sider, ill.

Pressefotos fra Nordvestsjælland.

Buhl Mortensen, Jens Otto: Byggehåndværk i Gl. Holbæk Amt. Holbæk, Gl. Holbæk Amts Bygningshåndværkerforening, 1987. 94 sider, ill.

Nederst på titelsiden: 1912-1987. Holbæk: Hovedorganisationen af Me-sterforeninger i Byggefagene i Danmark.

Christensen, Dan Ch.: »... med Overtalelse eller Opmuntring«: Det økono- miske Selskab i Holbæk Amt fylder 175 år. (Fra Holbæk Amt. 1987, side 50-70, ill.).

Forureningsoversigt 1986. Vestsjællands Amtskommune, Vandmiljø- afdelingen, 1987. 29 sider, ill.

På omslaget: Vandløb, søer, kystvande.

Havbundsundersøgelser. Råstoffer og fredningsinteresser. Udarbejdet af Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, 1986-. -bind, ill. Med engelsk resumé.

Sjællands Rev, oversigt. Redaktion: Hans Christensen, Bodil Nielsen; bi- drag af: Ole G. Norden Andersen ... et al. 1987. 57, 185 sider + 6 falsede kort.

Rygtitel: Sjællands Rev.

Korsgaard, Peter: Andelsmejerier i Holbæk Amt: en billedserie. (Fra Hol- bæk Amt. 1987, side 71-84, ill.).

Korsgaard, Peter: Mellem trevangsbrug og udskiftet enkeltlod. (Fra Holbæk Amt. 1987, side 25-49, ill.). Litteratur.

Fra Merløse-Tuse herreder.

- Olsen, Erling: Flygtninge i krise. Erling Olsen og Ida Schiørring. (Socialpædagogen. Årgang 44, nr. 9, 1987, side 218-219).
- Sjællands Atletik Forbund gennem 75 år: 1910-1985. Under redaktion af John Kjeldsen. Kalundborg, Sjællands Atletik Forbund, 1985. 206 sider, ill.
- Rygtitel: Sjællands Atletik Forbund 1910-1985.
- Strange Jørgensen, Gitte: Vestsjællands Amt. Udgivet af Vestsjællands Amtskommune; under medvirken af Folmer L. Christensen. Ballerup, Bibliotekscentralen, 1987. XI, 417 sider. (Dansk lokalbibliografi).
- Vestsjællands Amtskommune: Regionplan 1985-96 (regionplantillæg 1985). 1986. 253 sider, ill. + 1 sammenfoldet kort.
- Afløser dens: Forslag til regionplan 1985-96. 1985.
- Vestsjællands Amtskommune: Sektorplan for undervisning af voksne indvandrere i Vestsjællands Amtskommune 1987-1991. 1987. 21 sider + 1 kort.

Enkelte lokaliteter

Asnæs (Kalundborg)

- Gebauer, Anne Birgitte: Langdyssen i Asnæs Forskov. (Fra Holbæk Amt. 1987, side 9-20, ill.). Litteratur.
- Hübertz, Jørgen: Undersøgelse af Asnæsværkets bidrag til SO₂-forureningen i Kalundborg. (Miljø & teknologi. Årgang 2, nr. 4, 1987, side 139-142, ill.). Litteratur.
- Luftforurening.
- Luftkvalitetsundersøgelse omkring Asnæsværket. Vestsjællands Amtskommune, 1987. 6 bind, ill.

Asnæs (Odsherred)

- Bering, Peter: Asnæs Karosserifabrik Brdr. Olsen. (Bilhistorisk tidsskrift. Nr. 85, 1986, side 2-25, ill.).
- Grundlagt 1915.
- Daugaard, Hans: Glimt af Asnæs Vandværks historie. (Arilds Lokaltidende. Årgang 6, nr. 1, 1987, side 3-12, ill.).
- Fortsættes i (Arilds Lokaltidende. Årgang 6, nr. 2, 1987, side 3-10, ill.).
- En familievirksomhed med 100 år i transportløsninger og 50 år som Volvo-forhandler. Udgivet af Brdr. Olsen Automobiler A/S Volvo i Nordvestsjælland. Holbæk, 1987, 59 sider, ill.
- Forsidetitel: Volvo i Nordvestsjælland 1937-1987.
- Huset (kunstnersammenslutning): Huset i Asnæs 1987, 28 sider, ill.
- Årlig.

Bennebo

Diemer, Per: Marginale jorder ved Bennebo: Forslag til arealanvendelse. (Ugskrift for jordbrug. Årgang 132, nr. 23, 1987, side 727-735).
Sydøst for Jyderup.

Bjergsted

Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Bjergsted kommune. 1980-. Årgang 7, 1987, 15 sider, ill.
Ca. 4 numre årligt.

Bromølle

Brovst, Bjarne Nielsen: Danmarks ældste træ. (Flensborg Avis 13-11-1987, Jydske Tidende 17-11-1987, Aalborg Stiftstidende 12-05-1987).
Tækstræet i Bromølle Krohave.

Buerup

Madsen, Arne: Buerup minder. (Roskilde Stiftsblad. Årgang 38, nr. 12, 1987, side 184-187).
I anledning af Buerup Kirkes 100 års jubilæum.

Dragsholm

Arilds Lokaltidende: særnummer. Udgivet i forbindelse med Kulturplanlægningen 1985-95. Asnæs, Dragsholm Lokalhistoriske Forening, 1987. 10 sider.

Arilds Lokaltidende. Udgivet af Dragsholm Lokalhistoriske Forening, 1982-. Ca. 4 numre årligt.
Lokalhistoriske artikler.

Arilds Lokaltidende: årsberetning 1986-1987. Dragsholm Lokalhistoriske Forening, 1987, 23 sider, ill.

Fårevejle

Balle, Annemarie: Indførelse af EDB-styring og CAD/CAM gav nye kunder og flere medarbejdere: Henning Andersens Værktøjsfabrik A/S i Fårevejle har efter millioninvesteringer fået nye opgaver.

Annemarie Balle, interview med Jørgen Caspersen. (Dansk teknisk tidsskrift. Årgang 111, nr. 4, 1987, side 4-5, ill).

Gislinge

Vestsjællands Amtskommune, Teknisk Forvaltning: Idéoplæg til sikring og pleje af omgivelserne til Gislinge Kirke, Gislinge Sogn, Svinninge Kommune, 1986. (i.e. 1987). 11 sider, ill. (heraf 10 kort).

På omslaget: 339/01.

Grevinge

Knaup, Adelheid: Spøger det i Grevinge? (Arilds Lokaltidende. Årgang 6, nr. 1, 1987, side 13-16, ill.).

Beretning om spøgelse og genfærd i Odsherred, herunder en ny gengangerhistorie fra Grevinge, oplevet den 29.3.1987.

Nielsen, Inga: En skrækkelig historie fra Grevinge. (Arilds Lokaltidende. Årgang 6, nr. 2, 1987, side 20-26, ill.).

Tyveriet af Grevinge Kirkes sølv-alterkalk i begyndelsen af 1700-tallet.

Gørlev

Af roebanernes historie. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 5-7, ill.).

Gørlev Sukkerfabrik, 1913-1960.

Herrestrup

Jensen, Gustav: Købmandsliv. Minder fra Odsherred og Holbæk. Asnæs, Dragsholm Lokalhistoriske Forening, cop.1987. 119 sider, ill.

Om Herrestrup Købmandsforretning og købmandsgårde i Holbæk 1867-1984.

Lerche Madsen, Åge: Købmand Ferdinand Jensen, Herrestrup. (Arilds Lokaltidende. Årgang 6, nr. 2, 1987, side 27-31, ill.).

Holbæk

1. Sct. Georgs Gilde Holbæk. 1987, 19 sider.

50 års jubilæumsskrift.

Duplikeret.

AF - Holbæk. 19/4-1917 - 19/4-1987. 70 år. 8 sider. ill.

Jubilæumsfolder udgivet af Arbejdsformidlingen, Holbæk.

Almind, Gert: Syge gamle mennesker i eget hjem. 1987. 304 sider, ill.

Projekt i Holbæk.

Koch, Hanne Dahlerup: Udgravningen Ahlgade 15-17. (Museet for Holbæk & Omegn. Årsberetning 1986, side 59-66, ill.).

Den middelalderlige Sct. Nicolai kirkegård, nedlagt i 1573 og resterne af den middelalderlige bebyggelse øst for kirkegården.

Krøgholt, Jens Kristian: Et besøg på Kunsthøjskolen i Holbæk. (Information 20-05-1987).

Kunsthøjskolen 1962-1987. Redaktion ...: Bjarne Agerbo, Peter Stuhr; foto og fotografisk arbejde: Cresta Simonsen; illustrationer: Hanne Balslev ... et al. Holbæk, Kunsthøjskolen på Holbæk Slot Ladegård, 1987. 33 sider, ill. Omslagstitel: Kunsthøjskolen på Holbæk Slot Ladegård.

Markussen, Inger Marie: Flytning lige over jorden. 1987. 88 sider.

Om kampen for at hindre to iranske flytninges tilbagesendelse beskrevet gennem avisudklip, breve, officielle skrivelser og private dagbogsoptegnelser fra 23-01-85 til 26-09-85.

Museet for Holbæk og Omegn. Årsberetning 1986. 1987. 74 sider, ill.
Vinterberg, Søren: Det grænseløse teater – Jeppe i Holbæk. Søren Vinterberg, interview med Ole Dalgaard, Bent Holm. (Information 11-02-1987). Opsætning af »Balladen om Jeppe« frit efter Ludvig Holbergs Jeppe på Bjerget.

Hvidebæk

Strejftog gennem 100 år: H.I.F. 1985. Redaktion: Herluf Nielsen ... et al. Jerslev Sj., Hvidebæk Idrætsforening, 1985. 103 sider, ill.
Omslagstitel: Hvidebæk Idrætsforening 1885-1985.

Højby

Ganshorn, Jørgen: Højby by og jorder. Udarbejdelsen er foretaget af J. Ganshorn og N. E. Jensen I/S arkitekter m.a.a. ved Jørgen Ganshorn og Niels Erik Jensen samt Jørgen Frandsen. Højby Sj., Trundholm Kommune, Planstyrelsen, 1987. 192 sider, ill. + 1 foldet kort.
Rønne, Preben: Bronzealderdragterne fra Odsherred. (Alle tiders Odsherred. 1987, side 28-31, ill.). Litteatur.
Gravhøje i Højby plyndret før 1874.

Høng

Broch Nielsen, Jan: Amerikanske bilister sidder på Pedersens værk.
Danske maskiner fra Høng stanser indtræk på General Motors – verdens største bilfabrik. Jan Broch Nielsen, interview med Claus Nyrop Larsen, Erik Jacobsen, P. V. Ottesen. (Portræt af en virksomhed). (Ingeniøren. Årgang 13, nr. 7, 1987, sek. 1, side 22-23, ill.).
Christiansen, Hans Gerner: Danske privatbaner. Århus, Stavnsager, 1987. 93 sider, ill. Litteratur.
Heri side 43-47: Høng-Tølløse Jernbane – HTJ.
Høng Varmeværk 25 år. 1987. 21 sider, ill.
På omslaget: 1962-1987.
Landsarkivet for Sjælland m.m. Kommunearkiver. 1981-. (Registratur).
Høng: kommuner sammenlagt til Høng kommune i 1966. 1987. 91 sider.

Hørve

Kjærsgaard, Bent: Jubilæumsskrift Hørve Avis 1907-1987 – Sejer's Bogtryk 1972-1987. Hørve, Sejer's Bogtryk, 1987. 40 sider, ill.
Hæftet markerer Hørve Friskoles historie gennem 80 år, samt trykkeriets 15 års jubilæum.
Kragelund, Minna: Om moderne håndarbejdsundervisning i 1890'erne. (Alle tiders Odsherred, 1987, side 9-18, ill.).
Karen Marie Petersens undervisning i Hørve Skole fra 1891.

Høve

Kjærsgaard, Bent: En dyr historie. (Arilds Lokaltidende. Årgang 6, nr. 1, 1987, sider 28; tegning af Adelheid Knaup).

En økonomisk beretning om Esterhøjstenens rejsning.

Krogh, Birgit: Jeg provokerer folk til at anskaffe kunst. Birgit Krogh, interview med Tue Poulsen, Høve. (Dansk Kunsthåndværk. Nr. 1, 1987, side 4-6).

Tue Poulsen er keramikker i Høve.

Rydbert, P.P.: En rejse til Høve. (Arilds Lokaltidende. årgang 6, nr. 1, 1987, side 17-23; illustreret af Adelheid Knaup)

En rejseberetning fra 1910; endvidere P. P. Rydberts biografi.

Jyderup

Engbo, Lisbeth: Fængsel i gammel sprængstoffabrik. (Flensborg Avis 13-10-1987).

Statsfængslet i Jyderup.

Om friluftsliv og turisme i marginaljordsområde: med Jyderupområdet i Vestsjælland som eksempel. Udarbejdet af Johs. Bach Rasmussen & Henrik Withthøft, for Skov- og Naturstyrelsen. 1987, 131 sider, ill.

Udsholt, Oline og Oscar Udsholt: Jens Nielsen: henrettet tyv og brandstifter. Slægtshistorisk Forening, Vestsjælland. 1987, 132 sider, ill. Litteratur.

Jens Nielsen var den sidste forbryder, der blev henrettet i Danmark indtil besættelsen.

Kalundborg

Balle, Annemarie: Boligbyggeri skal være bindeled mellem fiskerby og borgerby. (dpa. Årgang 25, nr. 2, 1987, side 12-15, ill.).

Arkitekter: Thor Birkeland, Ole Hemmeth, Vægtergangen, Kalundborg.

Behrmann, H.: Christian II på Kallundborghuus. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 3-4).

Uddrag af: H. Behrmann: »Christian den Andens Fængsels- og Befrielses Historie«, 1812.

Futtrup, Inge: Årets gang på Møllebakken. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 8-9, ill.). Litteratur.

Fugleliv, Kalundborg.

Frederiksen, Ernst: da vi byggede »Svovlsyren«. Et tilbageblik på årene 1929-1933. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 12-14, ill.).

I murerlære hos V. Sørensen & N. Th. Christiansen i Kalundborg.

Jul i Kalundborg og omegn.

Årlig

Årgang 49. 1986, 36 sider, ill.

Lidt om en boglade gennem 120 år. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 28-29, ill.).

Kalundborg. – Kochs Boghandel.

Luftkvalitetsundersøgelse omkring Asnæsværket. Vestsjællands Amt, Isefjordsværket, 1987, 6 bind, ill.

Vrå Andersen, Keld: Kom en tiger i fjorden. Keld Vrå Andersen, Mikael Kjørbye, Vibeke Schrøder. (Press. nr. 15, 1987, side 55-59).

Kalundborg Kommune og Esso Raffinaderiets udledning af spildevand i fjorden.

Knabstrup

Lokalsamfundet i fremtiden. Borgere i Knabstrup planlægger deres by. Udarbejdet af Miljøstyrelsen. 1987, 22 sider, ill.

Hertil findes videobånd.

Kundby

Vestsjællands Amtskommune, Teknisk Forvaltning. Idéoplæg til sikring og pleje af omgivelserne til Kundby Kirke, Kundby Sogn. Svinninge Kommune. 1987, 13 sider, ill.

På omslaget: 339/02.

Lammefjorden

Thaarup, Holger: Lammefjorden. Udflugter i det sydlige Odsherred. Odsherreds Museum, 1987, 37 sider, ill. Litteratur.

Lerchenborg

Nederland, Ole: Frederik III's oldebørn på Kalundborg-egnen. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 10-11, ill.).

Amalie Magdalene Lerche (1713-1800) og søsteren Anna Augusta von Holstein (d. 1764) begge født rigsgrevinder af Leiningen-Westerburg-Grünstadt.

Lerchenborg.

Lumsås

Det glemte ansvar. (Jyllands-Posten 06-09-1987).

Vådeskuddet med harpoon-missilet fra Peder Skram.

Grundejerforeningen Lumsås Sønderstrand 1960-1985. Jubilæumsskrift. 31 sider, ill.

Lundbeck i Lumsås. 1986. 21 sider, ill.

Omslagstitel: Til beboerne i Trundholm Kommune.

Udgivet i anledning af 25 året for Lundbecks køb af det nedlagte mejeri i Lumsås.

Lundbeck-sagen. Sammenfattende planlægning? Udarbejdet af Claus M. Nyvold ... et al. Handelshøjskolen i København, Institut for Trafik-, Turist- og Regionaløkonomi. H.A.S. semester, 1987. 52 sider. Litteratur. Eksamensopgave.

Thomsen, Henrik: Mødet på slagmarken. Henrik Thomsen, interview med Aage Jensen, H. G. Olsen (Jyllands-Posten 06-09-1987).
Vådeskuddet med harpoon-missilet fra Peder Skram.

Mørkøv

Køkkenet på Smededal, Mørkøv. Et sundhedspædagogisk projekt. Efterskolen Smededal. Mørkøv. 1987, 33 sider, ill.

Nykøbing Sjælland

Bønnelykke Andersen, Carl: Gader og stræder. Hvem boede hvor i 1870'ernes Nykøbing Sjælland. 1987. 11 sider, 2 tavler.

Ganshorn, Jørgen: Om museumsbygningen i Nykøbing. (Alle tiders Odsherred. 1987, side 4-8, ill.).

Nykøbing Skole 1843-1912; fra 1912 museumsbygning.

Kühle, Aksel van der Aa: Nykøbing Apothek Sjælland. Et apotek og dets historie. Aksel van der Aa Kühle, Karen Siestø. Nykøbing, 1987. 40 sider, ill.
Udgivet i anledning af Nykøbing Apoteks 175 års jubilæum.

Odden

OB jubilæum 50 år, 1937-1987. Odden Badmintonklubs jubilæumsblad, klubbens historie fra 1937-1987. Tekst: Lene Rasmussen; foto: Flemming Poulsen; lay-out: Mogens Caldron. 1987. 12 blade.

Odsherred

Alle tiders Odsherred. Odsherreds Museum, 1984.

Årlig.

Årgang 1988. 36 sider, ill.

Andersen, Helge: Oversees kystzonens natur? (Alle tiders Odsherred. 1987, side 22-25, ill.).

Odsherred.

Christiansen, Hans Gerner: Danske privatbaner. Århus, Stavnsager, 1987. 93 sider, ill. Litteratur.

Heri side 48-54: Odsherredsbanen, OHJ · Odsherreds Jernbane.

Gregersen, Søren: Odsherreds helleristninger. Lyngby, Dansk Historisk Håndbogsforlag i samarbejde med Dragsholm Bibliotek, cop. 1987. 184 sider, ill.

Kulturbevaring og dagligt liv. Etnologiske synspunkter på nyere tids kulturhistoriske bevaringsinteresser. Redaktion Peter Dragsbo og Nina Fabricius. Statens Museumsnævn, 1987. 142 sider, ill.

Heri side 101-106: Kirsten Strandgaard: Udmark, husmandsloed og sommerland »Lyngen«.

Orø

Orø – energi og miljø i biogasfællesanlæg i mindre bysamfund. Vestsjællands Amt. 1987. 82 sider, ill. (Varmeforsyningsplanlægning).

Rørby

Bruun Olsen, Palle: Lidt om Rørby Forsamlingshus. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 35-36). 1887-1930.

Rørvig

Harild, Bodil: Derfor bære blus vi med glæde. (Kristeligt Dagblad 24-12-1987).

Om tiden op til jul i et typisk fritidssogn, Rørvig, der dels består af faste beboere, dels af landliggere.

50 år med Rørvig Idrætsforening. Redigeret af Henry Melsted Jensen og Per Krabbe. Rørvig. 1986, 28 sider, ill.

Omslagstitel: 50 års jubilæum 1936 – RIF – 1986.

Skellingsted

Programmet hjælper mod radioaktivitet. (Berlingske Tidende 05-04-1987).

Narkonon i Skellingsted ved Holbæk, Vestsjællands Amt er startet af medlemmer af scientology og bruger de samme metoder til at afvænne narkomaner.

Sonnerup (Nykøbing Sjælland)

Friskolelærernes Livsvilkår. Udgivet af Dansk Friskolelærerforening. 1986. 181 sider, ill.

Heri side 65-73: Dorte Thirslund: Friskolelærernes livsvilkår. 26 breve fra 1881 til mejeriforpagter Adolph Burchardi, Kalundborg.

Svinninge

Svinninge: Kommuneplan 1984-96. Udarbejdet af Svinninge Kommunes tekniske Forvaltning i samarbejde med de øvrige forvaltninger; illustrationer udarbejdet af Erik Frederiksen. 1986. 2 bind, ill.

Tissø

Høy, Thorkild: Tissø (kartografisk materiale). Hvidebæk og Høng Kommuner, Vestsjællands Amt. Udarbejdet for Vestsjællands Amtsråd af Thorkild Høy; tegnet af Ingerlise Kjær. Målestok 1:10.000. Farum, Thorkild Høy, 1987.

1 kort, farvetryk 65 + 52 cm.

Dybdekort.

»Ekkolodning foretaget sept.-okt. 1986 og juni-juli 1987 ved vandspejl 1.1 m over DNN (GI)«.

Tornved

Tornved kommuneplan 1986-96. Udarbejdet af konsulentfirmaet Agergård & Bøgesø IS i samarbejde med kommunens forvaltninger; foto: Mette Hansen. 1986-1987. 3 bind, ill.

Trundholm

Kolstrup, Else: Tidligt landbrug. (Skalk. 1987, nr. 5, side 9-12, ill.).
Pollenanalyse, Trundholm Mose.

Medlemsblad for Trundholm Lokalhistoriske Forening. Årgang 1, 1987, nr. 1.

Ca. 4 numre årlig.

Nyere tids mindesmærker. Registrering og forslag til vedligeholdelse af mindesmærker i Trundholm Kommune. Højby, Stenstrup Museum. 1987. 109 blade, ill.

Olesen, Jens Åge: Johs. Holm: en heldig lodtrækning 1962-1987, 25 år som sognerådsformand/borgmester. Højby. 1987. 78 sider, ill.

Trundholm Lokalhistoriske Arkiv. Trundholm – før og nu. Fra billedsamlingen. Tekst: Dorte Larsen og Vivian Ovesen; nyoptagelser: Henning Skov. Trundholm. 1987. 98 sider, alle ill.

Tølløse

Auring, Hans Reinhold: Tølløse Børne- og Ungdomspension gennem 100 år. Familieplejen, Holbæk. 1987. 28 sider, ill.

Udpegning og forvaltning af marginale landbrugsjorde, med et eksempel fra Tølløse Kommune. Geografi, 1.modul, februar 86 – juni 86 af Stenstrupsgruppen: Thomas Vikstrøm ...et al. Vejleder: Rasmus Ole Rasmussen. Roskilde Universitetscenter, Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi. 1987. 91 sider, ill. (Arbejdsrapporter nr. 59). Litteratur.

Tømmerup

Nederland, Ole: Kirke og skole i Tømmerup Sogn. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, sider 30-32, ill.). Litteratur.
Fra 1926.

Ulstrup

Thomsen, Niels: Det gamle hus fortæller. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 30-32, ill.).
Fra 1826.

Vallekilde

Fra Vallekilde Folkehøjskole. Udgivet af Elevforeningen.
Årsskrift 1895.
Årgang 94, 1987, 80 sider, ill.

Vedbygård

Klausen, Jan: Fæste- lejehusbyggeri under Vedbygård fra ca. 1800 til 1871, med særligt henblik på flerfamiliehuse opført i perioden 1854-1871. København, Kunstakademiets Arkitektskole, afdelingen for Arkitektur og Opmåling. 1985.
127 sider, ill.
Øverst på titelsiden: HCL: Hans Christian Lund.

Vørslev

Balle, Annemarie: Nænsom restaurering af Vørslev Kirke. Hovedaksen fremhæves stærkt. Annemarie Balle, interview med Jan Gehl. (dpa. Årgang 25, 1987, nr. 2, side 42, 44-45, ill.).
Arkitekt Jan Gehl.

Personalhistorie

Colding, Wilh.

Gottlob, Henry: Wilh. Colding. En storkøbmand i Kalundborg. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 22-23, ill.).
1828-1892.

Estrup, Iakob.

Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen: Kammerherre Iakob Estrup in memoriam 1897-1987. (Fra Holbæk Amt. 1987, side 7-8).

Gregersen, Søren.

Søren Gregersen, Odsherreds Museums formand fra 1976 til 1982, ingeniør Søren Gregersen, Skamlebæk, er død. (Alle tiders Odsherred. 1986, side 3-4, ill.).

Hartz, Lauritz.

Heltoft, Kjeld: Lauritz Hartz. (Politiken 28-12-1987).

Nekrolog.

Lauritz Hartz var medlem af kunstnergruppen Odsherreds Malere.

Heinild, Svend.

Heinild, Svend: Sangen om Visse. Glimt fra mit liv. Billedvalg: Lillian Bolvinkel. 1987. 276 sider, 20 tavler.

Heri: Afsnit om Svend Heinilds tid som overlæge på Kysthospitalet, Refnæs 1948-1977.

Nielsen, Aage.

Nielsen, Aage: Af en lærlings erindringer. (Arilds Lokaltidende. Årgang 6, nr. 2, 1987, side 11-19, ill.).

Erindringer fra en læreplads på et mekanisk værksted i 1930'erne.

Olsen, Emilius.

Bruun Olsen, Palle: Emilius Olsen, »Olsborg«. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 33-34).

1821-1879. (Dyrlæge i Kærby, Rørby Sogn).

Rasmussen, Johannes.

Johannes Rasmussen – lærer og borgmester. Lidt fakta og lidt skoleminder. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 26-27, ill.).

1877-1949, Kalundborg.

Termansen, Niels.

Bang Termansen, Peter: Min barndoms Lundehus. (Jul i Kalundborg og omegn. Årgang 50, 1987, side 24-25, ill.).

Skønlitteratur

Nielsen, Helmer: »Ni-fingeren«, en krybskytte-historie: Oluf Nielsen, Mosehytten. (Arilds Lokaltidende. Årgang 6, nr. 1, 1987, side 24-27, ill.).

En beretning om en krybskytte, der narrede godsets skytte.

Olsen, Svend: Lille Zidsels dagbog. 1987, 162 sider. (Bønder og færgfolk). 3. del af slægtsromanen beskriver livet omkring Hørby Færggård i begyndelsen af 1800-tallet.

Historisk Samfund for Holbæk Amt

Ekspedition

antikvar, cand.mag. J. L. Østergaard Christensen
Museet for Holbæk og Omegn
Klosterstræde 14-16
4300 Holbæk
Telefon 03 43 23 53
Postgirokonto 9 05 26 07

Historisk Samfunds styrelse

Godsejer Jørgen greve Ahlefeldt-Laurvig, Eriksholm, formand. Museumsinspektør, mag.art. Else Asmussen, Holbæk. Lektor Bodil Gudnæs, Kalundborg. Antikvar, cand.mag. J. L. Østergaard Christensen, Holbæk, kasserer. Ingeniør Søren Gregersen, Skamlebæk (†). Stud.mag. Mogens Schou Jørgensen, København. Sognepræst O. Bruun Jørgensen, Undløse, sekretær. Sparekassedirektør, cand.polit. K. G. Kaaber, Holte. Tandlæge Herbert Nielsen, Nykøbing. Gårdejer Børge Geert Olsen, Kelleklinte.

Historisk Samfund 1987

Årsmødet holdtes i Strandparken 22. april 1987 med ca. 25 deltagere. Formanden aflagde beretning om samfundets virksomhed, herunder om udflugt og udgivelser og møder, og meddelte, at samfundets redaktør Else Asmussen går af på grund af tidnød, og at redaktørstolen besættes med stadsarkivar, cand.mag. Peter Korsgaard.

Ved valget genvalgtes følgende bestyrelsesmedlemmer: Ingeniør Søren Gregersen, stud.mag. Mogens Schou Jørgensen, tandlæge Herbert Nielsen og antikvar J. L. Østergaard Christensen. Revisorerne, bibliotekar Ida Frøkjær-Jensen og handelsgartner Gunner Christiansen, genvalgtes. Kontingentet fastsattes uændret.

Efter generalforsamlingen holdt fhv. overinspektør ved Nationalmuseets 3. afd., Dansk Folkemuseum, dr.phil. Holger Rasmussen et foredrag fra sin hjemegn med titlen »Noget om Reersø«, som optakt til forårsudflugten, som gik til Reersø med besøg på Reersø Museum, som forevistes af formanden, lærer Jon Mortensen. Frokosten indtoges på den gamle Reersø Kro med de spændende bindingsværksbygninger. Desuden blev der tid til en rundgang i selve landsbyområdet, som er karakteristisk ved de tætliggende bindingsværksgårde, der aldrig er udflyttet. Herefter besås Tømmerup Kirke, som forevistes af sognepresten, pastor Laust Baadsgaard. Hjemturen gik via et ophold ved Tissø til Bromølle Kro, hvor selskabet beså den gamle, kæmpestore taks i krohaven, og hvor man indtog eftermiddagskaffen.

Ved efterårsmødet 18. november holdt arkivar, cand.mag. Margit Mogensen foredrag om »Landboreformer og malerkunst«.

O. Bruun Jørgensen

Regnskab 1987

DRIFTSREGNSKAB

Indtægter:

Tilskud		
fra stat, amt og kommuner	12.350,00	
fra pengeinstitutter	1.500,00	13.850,00
Kontingenter, incl. porto		26.901,50
Salg af lager		2.030,00
Renter		2.402,77
		<hr/>
		45.184,27
Driftsunderskud		131,41
		<hr/>
		45.315,68

Udgifter:

Årbogen, trykning	29.195,82	
Årbogen, honorar	600,00	29.795,82
Møder og udflugter		4.356,99
Tryksager og porto		9.236,77
Diverse		1.926,10
		<hr/>
		45.315,68

STATUS pr. 31.12.1987

Aktiver:

Indestående i sparekasser		42.272,51
Indestående på postgirokonto		1.010,56
Lagerbeholdning		1,00
		<hr/>
		43.284,07

Passiver:

Formue, saldo pr. 1.1.1987		43.415,48
÷ underskud ifølge driftsregnskab		131,41
		<hr/>
		43.284,07

Regnskabet er forsynet med følgende påtegning:

Regnskabet for 1987 er afsluttet 30.1.1988.

Holbæk, den 30. januar 1988. J. L. Østergaard Christensen (sign.)

Regnskabet er forsynet med følgende revisionspåtegning:

Ovenstående regnskab for tiden 1.1.1987 til 31.12.1987 er dags dato revideret af undertegnede revisorer. Beholdninger i sparekasser og girokonto er kontrolleret og intet fundet at bemærke.

Holbæk, den 8. april 1988

Gunner Christiansen (sign.)

Ida Frøkjær-Jensen (sign.)

Historisk Samfunds publikationer

Årbøger »Fra Holbæk Amt« (1907 ff):	
Årgangene 1907-08, 1910-12, 1919, 1922, 1924-33, 1935-43 og 1946-73	á 30,00 kr.
Årgangene 1974-75 og 1977-79	á 40,00 kr.
Årgangene 1980-82	á 50,00 kr.
Årgangene 1983-87	á 60,00 kr.
H.V. Clausen: »Fra Holbæk Amt – topografisk-historiske Skildringer«, 2. udgave, 1-6 hefter, 1948-53	40,00 kr.
J.P. Jensen: »Holbæk Amts Valgkredse og deres valgte Mænd 1948-1918« (Ruds Vedby- og Svinninge-kredsene), 1932. 236 s.	5,00 kr.
J.C. Jessen: »Løve Herreds Skolehistorie indtil ca. 1850«, 1955. 120 s.	5,00 kr.
Otto Smith: »En dansk Købstadshavns Historie« (Holbæk), 1925, 130 s.	25,00 kr.
»Bronzealderens Billedkunst«, red. af O. Bruun Jørgensen og M. Schou Jørgensen. Udgivet i forbindelse med helle- ristningsudstilling 1972. 112 s.	20,00 kr.
Minna Holm Kragelund og Ingeborg Christmas-Møller: Litteratur om Lammefjorden«. 20 s., 1973	5,00 kr.
Flemming Beyer, Tony Bødtker Munch og Jørgen Ganshorn Nielsen: »Hørby kirke – en bygningshistorisk rede- gørelse«. Særtryk. 44 s. 1980	10,00 kr.

I kommission

»Guld fra Nordvestsjælland«, red. af M. Schou Jørgensen. Udgivet af Holbæk Amts Sparekasse (nu Sparekassen Nordvestsjælland) 1975. Med bidrag af P.V. Glob, Thorkild Ramskou, Mogens Schou Jørgensen, Ulla Lund Hansen, Kirsten Bendixen, Fritze Lindahl og Iørn Piø. 248 s.	304,37 kr.
---	------------

Register

Stedregister

- Asnæs (Kalundborg) 11, 22
Astrup 64
Bennebo 66ff
Bentzonslund 66
Bjergby Statshuse 58
Bjergbygård 58f, 61
Bovhjørnet (Reersø) 21,25
Bregninge 64
Bromølle 66
Butterup 70
Dalby 16, 23
Dønnerup 66f
Dønnerupgård 66f
Elefantgrunden 26
Eskebjerg 66
Flensborg 15
Friheden (Kongsdal) 69
Føllenslev 63
Føllenslev Græsmark 63
Gudmindrup 46, 50f
Hals 36
Halsnæs 15
Holmstrup 66
Hundested 15
Høed 61
Højby 43, 48, 50, 52
Jyderup 61
Kalundborg 66
Kerteminde 23
Kiel 15, 23, 34
Kirke Helsinge 14
Kongens Mølle 65
Kongsdal 69
Korsør 23
Krogen (Reersø) 23
Kundby 58
Lerchenborg 64
Lynæs 15
Løvenborg 53, 58f, 69
Mullerup 16
Musholm 19, 29
Ny Bjergby 58
Nørre Jernløse 69
Odden 48
Odsherred 64
Rangle Mølle 65
Reersø 9ff
Regstrup 69f
Regstrup Huse 69
Romsø 22, 25
Rønnen (Reersø) 29
Skamlebæk 7
Skamstrup 68
Skansen (Reersø) 21, 36
Skaridsø 65
Slagelse 11f, 14
Snertinge 62f
Sonnerup 39ff
Sprogø 22
Stenstrup 39, 42, 51f
Stigs Bjergby 58ff, 68
Søndersted 69
Søndersted Lyng 69
Torbenfeld 69
Trønninge 57f
Tuse 53, 55ff, 70
Tuse Huse 55, 57f
Ulkestrup 68
Undløse 68f
Vallekilde 40
Vejlen (Reersø) 36
Vesterlyngen 63f
Vognserup 58

Personregister

- Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen, greve 8
Andersen, L., herredsfoged 11
Andersen, Niels, gårdmand 39f, 52
Carlsen, Dorte Haahr, adjunkt 53ff
Collin, Jonas, finansdeputeret 11
Frøkjær-Jensen, Ida, bibliotekar 71ff
Gravlund, Thorkild, forfatter 14, 37f
Gregersen, Søren, ingeniør 7f
Gribsvad, Frode, bibliotekar 49f
Holst, Karl, bibliotekar 50f
Jensen, Hans, kornhandler 15
Jensen, Søren, fisker 37
Jørgensen, Lorentz, billedskærer 66
Kristiansen, Peder, husmand og fisker 15, 37f
Kruuse, grosserer 23
Krøyer, Henrik, zoolog 11, 14f, 30, 34,38
Larsen, Dorte, bibliotekar, arkivar 39ff
Larsen, L.P., bådebygger 13
Løvenskiold, baron 53
Nielsen, Bent, bibliotekar 50
Nielsen, Kresten, fisker 15ff, 21ff, 26, 29, 35f, 38
Pedersen, Anders Jørgen, bibliotekar, friskolelærer 40ff
Pedersen, Lars P., bådebygger, fisker 19ff, 26ff, 38
Pedersen, Marius, arkitekt 59, 70
Rasmussen, Holger, overinspektør 9ff
Rasmussen, Lars, husmand og fisker 14ff
Rasmussen, Rasmus, boelsmand og fisker 14, 19, 24f, 30ff, 38
Maren Stampe, gårdmandskone 52
Træskomands, Marie 35